

Брехня

Володимир Винниченко

П'єса на три дії

ДІЙОВІ ОСОБИ

Андрій Карпович — інженер.

Наталія Павлівна — його жінка.

Карпо Федорович — його батько.

Лося і Соня — його сестри.

Антін Михайлович (Тось).

Іван Стратонович — помічник

Андрія Карповича.

Пульхера — прислуга.

ДІЯ ПЕРША

Велика кімната просто обставлена. З лівого боку, ближче до кону, канапа. За нею, в глибині, двері до кухні. Між дверима й канапою піаніно. В задній стіні вікна на вулицю; між ними двері на балкон. В правій стіні позаду двері в сіни і в другі кімнати; ближче до кону двері в кімнату Наталі Павлівни. Між дверима буфет. Посередині круглий стіл; на столі наготовлено для обіду. Наталя Павлівна, пораючись біля столу, часом виходить на балкон і дивиться на вулицю. Входить з сіней з пляшкою Пульхера.

Пульхера. Ну, пані, знаєте, що я вам скажу?

Наталя Павлівна. Ні, Пульхеро, не знаю.

Пульхера. Ну, то зараз узнаете. Щоб я спухла, як гора, коли я ще хоч раз піду до нашого лавушника! Хай до нього чорти ходять, от що я вам скажу, пані.

Наталя Павлівна (сміючись). Чудесно сказано. То ж через що саме?

Пульхера. Через те саме, що він мене зараз так ви-страмив перед людьми, що краще б він мені помий на голову вилив. "Ти, каже, ще довго ходитимеш до мене по книжці брать? Ти, каже, заплатила мені за той місяць? Ти, каже, у старців служиш та й сама у старчихи записалась. Ти, каже, стара жінка". Та як почав, як почав... "Поки, каже, не заплатите, нічого більше давати не буду". От вам і маєте! Хай тепер до нього хто хоче ходить, а я не хочу.

Наталя Павлівна (весело). Нічого, Пульхеро, ось одержу гроші за урок, та й оддамо. А уксусу й не дав?

Пульхера. Не дав, щоб йому дихать не дало. "Нічого, каже, не дам!"

Наталя Павлівна. Сердитий. Ну, нічого, сьогодні без уксусу побудемо. Можна піти за гроші взять, та пізно. Зараз приїдуть з вокзалу. Ідть, Пульхеро, щоб борщ не перекипів. А то Андрій Карпович нам задасть. Треба гостей прийняти як слід. (Іде на балкон).

Пульхера. А двірник знов нагадував про квартиру. Як не заплатите, то з поліцією, каже, викидять будемо.

Наталя Павлівна (сміється). Та невже? От біда з ним!

Пульхера (мовчки дивиться на неї. Ніби сердито). От знов сміються! А чого, спитатись?

Наталя Павлівна ще більше сміється.

Пульхера. Ну, от! Там, де треба плакати, вони сміються. Де сміятись — плачуть.

Наталя Павлівна. А ви хіба бачили хоч раз, щоб я плакала?

Пульхера (подумавши, здивовано). Ба ні, таки не бачила. А їй-богу, що не бачила! Другий рік служу, а таки ні разу не бачила. Не розберу я вас, пані! Ну, та дай боже, щоб і довіку не плакали. Так не треба уксусу?

Дзвінок.

Наталя Павлівна (схоплено). О! Невже я їх пропустила?! (Біжить у сіни).

Чути її й чоловічий голоси. Входять Наталя Павлівна й Тось. Т о с ь — молодий, гарний. Рухи розкидисті, нетерплячі. Часто стріпує густим довгим волоссям. Сідає на канапу й понуро дивиться в землю, очевидячки, збираючись щось

сказати.

Наталя Павлівна. Ая думала — наші з вокзалу.

Тось (хмуро). Доброго здоров'я, Пульхеро.

Пульхера (ідучи в кухню). Доброго й вам, паничу.

Тось. Ще не приїхали? Я на хвилинку.

Наталя Павлівна (сідаючи біля нього, ніжно-весело, трішки насмішкувато). Ну, розуміється, на хвилинку! Мій котик завжди тільки на хвилинку, на коротюхесеньку хвилиночку! (Жагуче хапаючи його за голову й цілує). Мій хлопчику єдиний!

Тось (визволяючись). Не треба, Тасю. Я не цього прийшов.

Наталя Павлівна. Я знаю... Вже по мордочці бачу, що прийшов знов з якимсь "твердим, рішучим" наміром. Правда, котику?

Т о с ь. Я прошу залишити цей тон. Я хочу балакати серйозно.

Наталя Павлівна (беручи немов під козирок). Слушаюсь!

Тось (сердито встаючи). Ну, так я тобі скажу, що це наше останнє побачення. Коли ти хочеш, щоб воно було... щоб воно носило цей... характер, то... прошу.

Наталя Павлівна (теж встаючи, підходить до нього, лащить). Мій хлопчик сердитий на мене, що я вчора не вийшла? Любий, я так страшенно була вчора зайнята. Ці уроки, потім треба було приготувати до приїзду тата. Потім Андрієві од хвилювання було трішки поганенько.

Тось (різко визволяючись). Ну да, я так і знав. "Андрієві поганенько"... Ах, лиши мене! Ну, от я й прийшов сказати, що я більше цього не можу! Не можу! Рішуче не можу. Або Андрій, або я. От і все. Ти можеш скільки хочеш посміхатись, моє діло заявить тобі, а ти собі хоч танцюй. Я знаю, тобі наплювать на те, що ми розійдемось... Тобі все сміх і дурниці. А я не можу!

Наталя Павлівна. Котику, не кричи так голосно; Дося вдома, може почути.

Т о с ь. І сказати Андрієві, правда? А з Андрієм станеться припадок і... Ну,

розуміється, Андрій — будуча знаменитість, Андрій — великий український хімік-механик чи чорт його там знає, а я що? Нещасний студент, невідомий нікому поет.

Наталя Павлівна. Ти — мій котик, ти — моя радість.

Тось. Ну, так от твоя радість тобі заявляє, що у неї нема більше сил терпіти це становище. Чуєш? Нема! Вічна брехня, вічна крадіж хвилинок. Пошло, гидко! Я Андрія поважаю, але я його ненавиджу за те, що брешу йому. І ще це ідіотське становище кузена! Що може бути пошліше кузена? Що? Я не знаю! Всяка дамочка, котра дурить свого йолопа чоловіка, зараз знаходить собі "кузена". Ми навіть не спромоглись на оригінальність і не видумали нічого краще, як "кузена".

Наталя Павлівна. Дитинко, пошла брехня завжди найправдоподібніша.

Тось. Я не хочу ніякої брехні!

Наталя Павлівна. Тш! Не кричи ж так.

Тось. Не хочу! З якої речі я повинен брехать? З якої? З якої речі я повинен цілі вечори бігати, як божевільний, по кварталу, виглядати, красти якийсь поцілунок, червоніть, мучитись за нього? З якої речі, я питаю? Я люблю тебе, ти любиш мене. В чому ж річ, нарешті? В чому? Ах, знаю! Ти знов почнеш про жалість, про святу жалість... Андрій такий був нещасний, ти підняла його, ти надала йому сил, ти зробила його ученим, він зараз робить великий винахід, дасть людськості великі цінності, його не можна кидати, бо він загине, з ним зараз припадок, параліч, чорт-біс. І ти взяла на себе подвиг любові. Так?

Наталя Павлівна (ніжно дивиться на нього. З радісною, веселою готовністю хитає головою). Так.

Тось. Ти все-таки жартуєш. Але я говорю без всякої охоти жартувати. Ну, можеш? Ну, так от я тобі говорю, що це все... брехня!... Розумієш, вся ця "свята" жалість, подвиг — все це ерунда, брехня, і більше нічого. Тобі потрібний молодий, здоровий любовник, бо твій чоловік хворий. Але він скоро зробить свій винахід і матиме за нього великі гроші. Тоді ти зможеш пожити. І, розуміється, мінять це на якесь життя з бідним студентом — не вигідно! Ось весь твій подвиг і жалість! Так-так! А любить... не любиш ти ні мене, ні його, а тільки себе, хоч зараз ти... — прошу не перебивати! — хоч зараз ти й оддаєш свої сили на уроки й годуєш всю сім'ю. Ти тільки умієш все підраховувати добре. Ти своє візьмеш. Ну, а я не можу бути... бути якимсь знаряддям для дамочки, у котрої чоловік. Та й те: хіба я знаю, чи ти не живеш з ним, як з чоловіком? Хіба я в цій брехні можу розібратись? Може, просто іншого мужчини треба!

Наталя Павлівна (серйозно, тихо). Чекай: це все ти... Ти в це віриш твердо, що ти говориш?

Тось. А я знаю, чому мені вірити?! Я знаю, де кінчається брехня, а де правда? Хіба я можу знати? Коли в тебе в принципі брехня, то звідки я знаю, що ти мені не брешеш? Звідки?

Наталя Павлівна. Котику, для чого тобі?

Тось. А я знаю? Може, теж з жалості? Тільки я не потребую жалості! Не потребую! (Хапається за голову). Головне... ця страшена щирість брехні. Іменно

щирість! Після жагучих обіймів зі мною, після пекучої ніжності — іменно пекучої, болючої! — ти приходиш додому й милуєш Андрія. І як, як? З такою ніжністю, з такою щирістю, що я... я або горю з сорому, або горю... з болю... Я не розумію! Як хочеш, я не розумію, нічогісінько, ні рисочки з цього не розумію. Як ти можеш?! Як ти можеш навіть не почервоніти при мені, а через двадцять, десять, навіть п'ять хвилин після мене з такою турботою, ласкою, ніжністю ходити коло нього, дивитись йому в очі, брехати, і ні трішки муки, ні трішки! От що мене більш усього мучить. Так-так, це мене найбільш мучить, коли хочеш знать. Ти — або надзвичайно бездушна, жорстока, тупа... так-так, я все це передумав цими ночами і хочу тобі сказати: ти — або надзвичайно примітивна людина, або... Або хай чорт мене забере, коли я хоч що-небудь розумію в цій паскудній плутанині! Одне я знаю, одне: я так далі не можу. Я не маю покою. Скажи мені, що хочеш, що хочеш, скажи мені, що ти мене не любиш, що тобі треба було мужчини, що ти сміялась з мене, що хочеш, тільки правду, чуєш, правду скажи мені!

Наталя Павлівна (сміючись). А ти хіба повіриш, що це правда?

Т о с ь (безсило). Правда... Ти, по своїй теорії, умієш так правдоподібно брехать, що, дійсно, не повірять не можна... Єдине єсть: ти покинеш Андрія й підеш зі мною. Це єдине.

Наталя Павлівна. Але, хлопчику, цього єдиного доказу я не можу тобі, на жаль, дати. Т о с ь. Чому?

Наталя Павлівна. Ах, котику, ми вертаємось знов до старого.

Т о с ь. Жалість...

Наталя Павлівна. Жалість, Тосику. Потім у тебе завжди якраз у такий час приходять такі настрої, коли ділком неможливо. Ну, подумай сам... Чекай, і ти цей єдиний доказ вимагаєш у мене зараз же? Правда?

Т о с ь. Розуміється.

Наталя Павлівна (сміється). Ну, само собою. Моментально. Так навіть у цьому хвартушку вийду й піду. Чекай. І це буде якраз в той момент, коли Андрій привозить у свою хату свого старого батька й сестру, коли стоїть на порозі здійснення своєї довголітньої мрії. Чекай, котику. Він п'ятнадцять років мріє дати своєму батькові трішки, трішечки спокою. Розумієш, такому бідному дядірішці, що цілий свій вік ходив за плугом, їв у свята булочку з хлібом і перед кожним піджаком скидав свою подрану шапчинку. Розумієш, котику? П'ятнадцять років він мріє, що ось-ось він стане трішки на ноги і візьме до себе батька й сестру. Ти не бачив їх? Ну да, ти не міг бачити. Я бачила, як тільки ми побрались з Андрієм. Дитинко, ти й це скажеш — брехня, але я все-таки скажу тобі: я вперше через його батька почула, яка може бути жалість. За Андрія я виходила, скажу правду, з гордості, з абстрактної любові до людськості, ну от з такої, з якої — не сердься — ти пишеш іноді громадські вірші. Я знала, що Андрій має великі математичні здібності, ну й хотіла через нього дати людськості "нові цінності". Ну, от як, скажімо, революціонери ідуть на смерть, на жертви "за друзі своя". Я теж пішла на жертву. А коли побачила його батька, сестер... смішно, котику,— але мені

хотілось стати на коліна перед його батьком, обмити його ноги й витерти їх своїм волоссям. (Схвильовано). Я не знаю, може, кому нічого особливого не покажеться в цій людині, але я не можу без щемлячої, пекучої жалості дивитись на цього "дядюшку".

Т о с ь. Що він, каліка?

Наталя Павлівна. О, ні... Він... він — затурканий життям. Він — селянин. Він... страшенно подібний до мого батька... От це, мабуть, більш усього. Я хочу, щоб ти подивився на них...(Біжить до балкону, дивиться й вертається). І от ти, котику, ти, мій чулий, розумний, сердечний хлопчику, ти хочеш, щоб я на порозі мрії чотирьох людей взяла і брякнула їх об землю, в болото. Ти цього хочеш?

Т о с ь. А ти хочеш брехнею дати їм щастя? Брехнею?

Наталя Павлівна. Все одно. О, людям, котику, зовсім не треба правди чи брехні, їм треба щастя, розумієш, щастя, спокою. Коли брехня може це дати — слава брехні! Слава! Та от (лащиться і сміється), наприклад, такий неспокійний, такий дужий, такий свіжий, як... хтось... і той хоче... спокою. А що дає спокій? Правда. Так звикли люди думати. Значить, давай правду! А коли я дам таку брехню моєму котику, що вона дасть спокій йому, то хіба він її не візьме? Ні?

Тось. Ні!

Наталя Павлівна (сміється). Одну правду? Ну, хороший, скажу ж тобі правду. Ти — моя радість. Чуєш? Ти — мій сміх, ти — моє ясне в житті. Ти — моя любов радості, ти — те, без чого людині й нічому живому не можна жити. Це дурниця — саможертва без радості. Треба десь брати, щоб давати. От я у тебе беру і даю другим. Знаєш, як рослина бере у сонця і дає бідній замореній скотинці. Розумієш, моє сонечко?

Тось. А це правда?

Наталя Павлівна. Правда.

Т о с ь. А звідки я це знаю? Хіба говорити важко! Тим паче тому, хто думає, що брехати можна, тільки щоб було схоже на правду.

Наталя Павлівна. І давало радість, котику.

Тось (спалахнувши). Та мені нема радості, бо я не вірю, що це правда! Не вірю, не знаю, у всьому сумніваюсь. Слова, слова й слова. Факти давай! Дію.

Наталя Павлівна (вкрадчиво). Чудесно. Хіба це не факт, як ти ридав там, біля шафи, у тебе, і я спитала тебе, і ти казав: "од щастя". Не факт? А то не факт, що ти написав такий ряд робіт, який, може, ніколи не напишеш більше? Це не дія, це слова? Хіба ти не переживаєш щодня муки й радості, що і є справжнє життя? Хіба ти, мій вогнику, не підеш зараз додому і не виллєш свою муку в слова, від яких у людей буде стискуватись серце? Ні? Чого ж ти хочеш? Ти хочеш спокою. Ти хочеш, щоб я пішла з тобою, щоб ми найняли квартиру, оселились. Ну, і що далі? Ти будеш спокійний. Ти не будеш бігати, чекати на мене, хвилюватись, мучитись, не спати ночі... І не будеш жити. Не будеш страждати, не будеш і радіти, не будеш і людей розуміти. Ти цього хочеш? Так?

Тось мовчить.

Наталя Павлівна. Ну добре, я зроблю. Буду так само, як тепер, цілі дні бігати по уроках, а ввечері, замість того, щоб, вирвавшись від усього темного, нудного, жалкого,

спішити з хвилюванням до мого ясного, я буду спокійно вертатись на свою квартиру, де жде мене — а то й зовсім не жде, бо знає, що прийду,— чоловік з самоваром і нудьгою. А це "щастя" буде куплено ціною тяжкого, дійсного страждання чотирьох людей. Та якого страждання! Андрій стане ідіотом. Це йому завжди загрожує. Ця сестра зробиться зовсім ганчіркою в руках людей. Та, що приїде, стане хмурим ненависником людей. А батько... Ні, Тосику, ні, моє сонечко, ти не захочеш цього, ти не можеш цього захотіти! Ні, ні! За що ж я тебе люблю, коли так?

Т о с ь. Ну, добре. Нехай... Але ж це довго тягнутись не може. Невже ти думаєш до смерті брехать? Невже не відкриється? Може, вже й зараз є підозріння. Що ж тоді?

Наталя Павлівна. Ні, не відкриється. Коли людина схоче, то може все зробити.

Т о с ь. Що за ерунда! Ось зараз може увійти Андрій, а я обніму тебе, й кінець.

Наталя Павлівна (посміхаючись). Ой! А брехня навіщо! Ти думаєш, що не можна переконати людину, що це не стіл, а грамофон? Хіба не гіпнотизують людей?

Т о с ь (зриваючись). Так ти й мене зараз гіпнотизувала тільки?!

Наталя Павлівна' (регоче). Так я й знала! Так і знала, що спалахне. Голубчику, може, я все це говорила тільки для того, щоб подивитись, як ти спалахнеш. Я так люблю в тобі, коли ти, ффф! — і загорівсь. Хіба такого можна загіпнотизувати? Гіпнотизують хворих, слабких, жалких. А тебе для чого?

Т о с ь (хапається руками за голову). Ні, я в цій плутанині зверну собі голову! Я нічого не розумію. Де початок, де кінець, де...

Наталя Павлівна. Що ж це вони так довго? (Біжить на балкон, придивляється). О, от уже й Іван Стратоно-вич іде. Хлопчику, не треба так хвилюватись, а то ти такий скажененький у мене, що я завжди аж тремтю, коли ти з нами. Так і жду, що щось випалиш або схопиш Андрія за горло. Іван Стратонович зараз прийде, давай сядемо, як родичі, і будемо ждати гостей.

Т о с ь (беручи шапку). Я піду додому.

Наталя Павлівна. Ні, котюнику, ти будеш з нами обідати. Подивишся на гостей. Саня тобі мусить подобатись. Вона так страшно правдива. От спарувать вас. Тільки наїжена страшенно проти життя.

Т о с ь. А навіщо ти Досі про Івана Стратоновича цю... неправду говорила? Що ніби він закоханий у неї?

Наталя Павлівна. Ні, що закоханий, я не сказала, це занадто раптовий перехід. Я сказала "подобається".

Т о с ь. А це правда?

Наталя Павлівна. Ая знаю? Може, й подобається, може, й ні. І хоч вона образилась, здається, і не вірить і... а все-таки їй приємно. А їй, котику, так треба приємності. Її треба поливать. Знаєш, як зів'ялу білу лілейку.

Т о с ь. Брехнею поливають?

Наталя Павлівна. Ні, приємним, водичкою. Тось. А потім взять і придушить. Правда? Наталя Павлівна. Навіщо?

Т о с ь. Господи! Та вона ж ясно бачить, що Іван Стра-тонович закоханий у тебе, а не

в неї.

Наталя Павлівна. Що-о? (Хрестить його, сміється).

Тось. Ах, Тасю, ну навіщо ти й тут? Це ж видно. Він на тебе так іноді дивиться...

Наталя Павлівна. Котику! Годі! У мене закохані двірник, лавушник, Рябко — всі, бо всі на мене дивляться. Розуміється, у тебе всі в мене закохані. Звичайно, інакше й не може бути.

Тось (задумливо-хмуро). Ні, він у тебе закоханий. І навіть щось за нами помічає. (Підводячи голову). Знаєш, це так не скінчиться!

Наталя Павлівна. Кінчиться так, як кінчиться. Нема чого про це думать. А ти краще от що, котику,— тільки ти не сер'дься! — ти цей тиждень трошки потерпи, як я Не буду до тебе забігать. Добре? Потерпить моє золотко? Я буду, певне, занята дуже. Ти знаєш, я взяла ще й той урок. Голубе, я не могла інакше...

Тось. Ну, ет! Ет, к чорту все, і більше нічого! Прощай, можеш зовсім не приходити! (Простягає руку).

Наталя Павлівна. Фур-фур, мій вогнику... (Удержує за руку). Хіба я сказала, що зовсім не прийду? Забіжу на хвилинку. І то ж, котику, недовго, перший час, поки трішки гостей устрою... Котику, не треба сердитись на свою Тасю. Не треба, правда? Можеш навіть трішки побуркотіти на мене, а сердитись не треба, ні? І от ще що... Не будь, дитинко, таким скажененьким при Андрієві. Можеш собі гризтись з Іваном Стратоновичем, а Андрія... Ну-ну, от уже вони й образились...

Тось (холодно). Мені ображатись нема чого... Не бійсь, я твого Андрія не загризу... Прощай!

Дзвінок.

Наталя Павлівна. Котику, ти з нами будеш обідати. Правда? Ну, будь же хорошим... Це, мабуть, Іван Стратонович дзвонить. Не треба хмуритись, моє сонечко. Сонечко повинно завжди бути ясным. Ну, сядь... Сядь і вір, що я... люблю тебе. (Обіймає за голову, жагуче цілує й біжить одчиняти).

В цей мент двері одчиняються, і входить Іван Стратонович і Дося. Іван Стратонович — молодий чоловік літ 30, смуглявий, присадкуватий і хмурий. Борідка росте кущиками на шиї.

Наталя Павлівна (зі сміхом). А вам Дося одчиняла, а я біжу. А більше нікого нема?

Іван Стратонович (з хмурим жартом, пильно зиркаючи на Тося й Наталю Павлівну). А вам мало?

Наталя Павлівна. О, коли ви зі мною, то для мене більш нікого не треба. Я просто з цікавості.

Іван Стратонович. Ні, я не про себе. Доброго здоров'я, пііто. (Здоровкається з Тосем).

Т о с ь. Доброго здоров'я, хіміко.

Іван Стратонович. Як? Хіміко? Це ж по якому? По-українському, мабуть? Щасливий народ — українські поети, їм закони не писані.

Наталя Павлівна (в цей час дивилась на вулицю). Ну, що ж вони так довго? Може,

не приїхали? Чи трапилось що?

Іван Стратонович (наливає в чарку горілки, випиває й заїдає шматочком хліба). Зараз приїдуть. Це ж все-таки не те, що видумать нове слово, Наталю Павлівно.

Тось (сміється). Або зробить великий винахід в механіці.

Іван Стратонович (кривиться). Фе, щось ви сьогодні скислі якісь дотепи пускаєте. Новеньке б щось.

Дося (пораючись коло столу, тихо). Знов зцепились.

Іван Стратонович. На жаль, Федосю Карпівно, мусимо розчепитись, бо Антон Михайлович почувають себе сьогодні в занадто мирному настрою.

Тось. Це ви нагнали на мене цей настрій.

Іван Стратонович мовчки дивиться на нього, посміхається й одходить. Сідає за піаніно й, незграбно підбираючи акомпанемент, співає:

Гей, не шуми, луже, Зелений байраче! — Не плач, не журися, Молодий козаче...

Поглядає на Тосю, який хмуρο ходить по хаті. Наталя Павлівна. Ура! їдуть! Досю, їдуть! (Біжить з балкону в сіни, Дося за нею).

Іван Стратонович (встає до Тосю). Ви ж наготовили зустрічні вірші?

Тось. Ідїть ви к чорту!

Іван Стратонович. О, ви зовсім не в екстазі, що приїжджають "родичі"...

Тось дивиться на нього.

Іван Стратонович. Яб на вашому місці цілу поему зварганив би. "О, ви, которі..." Хе-хе-хе!

Тось. Слухайте, ви, кислото... Я зараз не маю охоти жартувать, але коли ви так дуже хочете, то можу. Тільки щоб потім не жалкували.

Іван Стратонович. У-у, з такою передмовою я пас. З поетами, коли вони не мають охоти жартувать, небезпечні жарти. Ухиляюсь. Покірно ухиляюсь і прошу ласкаво вибачити. О, родичі ваші вже їдуть... Мовчу, мовчу...

Тось. Щось ви сьогодні страшно балакучі.

Іван Стратонович. З вами роллю помінявся.

В сінях чути скрики; гомін голосів, поцілунки. Входить Андрій Карпов и ч, за ним Карпо Федорович, Сан я, Наталя Павлівна

і Д о с я. Всі радісно схвильовані. Андрій Карпович — літ 40, худий, згорблений, одежа на ньому сидить мішкувато. Сам дуже негарний, з великим червоним носом і блідим

лицем. Очі тихі, проміясті, надзвичайно ласкаві й розумні. Карпо Федорович — схожий дуже на сина. Одягнений по-селянському. Очі з виразом зляканої покірності, угодливості й несмілості. Почуває себе ніяково, ступає несміло, незграбно, весь час соромиться й витирає

з лица піт. Іноді тільки з боязкою ласкою поглядає на дітей. Сан я—висока, гарна, ще молоденька дівчина з дуже хмурим лицем і очима, які спідлоба дивляться на все немов байдуже й суворо. Держиться рівно, одягнена по-міщанському.

Андрій Карпович. Ну от, тату, ви й дома... Ви й дома... Тепер усе... От і обід на

столі... Хе-хе-хе! І вся наша сім'я... Оце наш родич, двоюрідний брат Наталі, поет, знаєте, складає пісні, чудесні пісні. Ось колись ми... Прекрасний чоловік, познайомтесь... Це мій тато, Тосю, прошу любити і жалувати, як кажуть кацапи. (Щасливо сміється).

Тось мовчки уклоняється й простягає Карпу Федоровичу руку.

Карпо Федорович (з ніяковою посмішкою незграбно стискує її й говорить). Очень довольні. Приятно...

Андрій Карпович. А це, тату, мій компаньйон... Разом працюємо над машиною... Він на вид трішки хмурий, а серце чудесне... Хе-хе-хе! Чудесне серце... У хмурих лицем часто серце веселе...

Іван Стратонович (простягаючи руку, серйозно, низько вклоняється). Не компаньйон, а помічник вашого сина.

Карпо Федорович. Очень довольні... Звиніть... Приятно...

Андрій Карпович. Ну, а тепер можна й обідать... З сестричкою познайомились? У, яка хмара... А серце теж золоте... Рекомендую, панове, за цею хмарою ховається чудесне сонечко. Чудесне! Ну, от церемонія скінчилась. Та-сюню, може, вже й обідати можна?

Наталя Павлівна. А може, вони б трохи умились з дороги... Тату, може, хочете умитись? Саню?

Карпо Федорович (покірно повертається за нею). Ну да, умитись з дороги... Так що...

С а н я..Я б умилась.

Наталя Павлівна. От і чудесно. У вашій кімнаті вже наготовлено все. Ходіть, таточку, за мною. (Злегка обіймає його). Досю, там усе єсть?

До ся (що шепотілась з Санею). Все, я зараз. Ходім. (Бере Саню й виводить).

Андрій Карпович (піднято ходить по хаті, підходить то до Івана Стратоновича, то до Тосю, гладить їх по плечах і весь час радісно посміхається). Значить, у нас прибавилось народу... Нашого полку "прібило", як то співається десь... Де то так співається, Тосю? Га?

Тось. В старослов'янській пісні...

Андрій Карпович. В старослов'янській? Чудесні ці старослов'янські пісні... Чудесні... Тільки я забув уже... А чудесні... Ми, українці, старші слов'яни, ніж руські... Старші, чистіші. Вони помішані з фіннами. Ви не згодні, Іване Стратоновичу? (Гладить по плечі його).

Іван Стратонович (посміхаючись). Цілком згоджуюсь. Тільки мені здається, щой руські — чудесний народ.

Андрій Карпович (гаряче). Чудесний, прекрасний народ! Знаменита нація, просто знаменита. А день, панове, який сьогодні чудесний! Га? Поете! Славте день і сонце... Як то єсть:

Слава... слава_

Хортам, і гончим, і псарям...

Ну, тут точка. Точка, точка. Де точка, то вже годі... Ха-ха-ха! Я, панове, сьогодні трішки переповнений. І ледащо, ледащо страшенне. З самого ранку гуляю. Лається дуже, Іване Стратоновичу? Дуже? Пропав день? Нічого, надолуджу! Тепер закипить. Голову даю, що через тиждень здамо в комісію мотор.

Іван Стратонович. Раз голову даєте, то здамо. Андрій Карпович. Даю! Дві голови даю! Іван Стратонович. Чиї? Мою й вашу? Входить Наталя Павлівна.

Андрій Карпович. Ха-ха-ха! Ні! Мою й... (озирається) й ось чию... Ось чию!

Наталя Павлівна(з сяючим обличчям). Що таке?

Андрій Карпович. Тасю! Я кажу, що через тиждень здамо в комісію мотор. Даю дві голови, що здамо. Мою й твою. Правда, здамо? Даєш?

Наталя Павлівна. Даю!

Андрій Карпович. Урра! А ще через тиждень, як дасть бог, може, вже й авансик нам наші бельгійські капіталісти одпустять. Одпустять, Іване Стратоновичу, га?

Іван Стратонович. Як даєте голову, що одпустять...

Андрій Карпович. Ха-ха-ха! Дві голови даю. А що, справді, вони ж уже до гвинтика знайомі з нашою роботою! Що їм? Спробували та й контракт. Ого! Чортова Бельгія заплатить-таки нам...

Наталя Павлівна. Адю, Адю!.. Спокійніше, спокійніше, а то мокрого рушничка на голову покладу. Занадто ви вже розходились. Дивіться на нього, яким балакунчиком став сьогодні.

Андрій Карпович. Тасюню! Сьогодні ж день... (Бере її руку, гаряче цілує). Ти сама знаєш... І я за нього ніколи тобі не забуду... Ну, й годі... Не буду... Що ж там наші подорожні? Миються? Швидше їх сюди.

Наталя Павлівна. Зараз, зараз...

Входить Пульхера.

Наталя Павлівна. От і Пульхера... Давайте, Пульхеро, борщ, гості вже приїхали.

Андрій Карпович. Приїхали, Пульхеро; тепер держіться, варить будете на двох більше.

Пульхера. І слава богу. Аби було з чого, а то хоч на цілий рід варитиму...

Андрій Карпович. Буде, Пульхеро, буде! Ще трішки, то буде так, що й...

Пульхера. І слава богу. А то вже...

Наталя Павлівна. Давайте, Пульхеро, давайте. Ось уже ідуть наші.

Пульхера виходить.

Андрій Карпович. Чуде-есна жінчина! Чудесна! А от уже й наші подорожні.

Входять Кар по Федорович, Саня й Дося.

Наталя Павлівна. Ну, тепер можна сідять. Панове, сідайте, де хочете, а я з татом. Тату, ми сядемо тут... Добре? Адю, ти на другий бік.

Андрій Карпович. Чудесно. Чудесно.

Наталя Павлівна ніжно всаджує Карпа Федоровича й сідає біля нього.

Всі розсаджуються.

Іван Стратонович (до хмурого Тося). А ми з вами поруч, правда? Як вірні друзі й

нерозлучні приятелі. (До Сані). Знаєте, ми (показує на Тосю), як нерозлита вода, куди один, туди й другий.

Саня неухажно спідлоба зиркає на них. Весь час слідкує за Наталею Павлівною.

Тось (з погрозою). Я вам сказав, що до жартів не маю охоти.

Наталя Павлівна (неспокійно дивиться в їхній бік). Панове, наливайте чарки! Вип'єте, тату?

Карпо Федорович (почуває себе, видно, ніяково. Обережно відсовує серветку, не знає, де діти руки). Спасибі... Очень довольні... Я б... той... (До Андрія Карповича). Я б, може, той... може б, я собі на кухні... пообідав... Га?

Наталя Павлівна (з мукою). О, тату! Ну що ви, бог з вами! Голубчику! Ну що ви! (Саня кусає губу й різко одсовує тарілку).

Андрій Карпович (стихає зразу). Ну що ви говорите, тату...

Карпо Федорович (винувато). Незвично... Ще щось розіб'ю...

Наталя Павлівна. Та бийте! Голубчику! Ах, їй-богу... Ну, годі... (Обнімає й гаряче цілує). Ви ж, тату, серед дітей... Досю, ради бога, накричіть на Пульхеру... (Дося встає й іде назустріч Пульхері). Панове, наливайте. Ось ми вип'єм... Адю, наливай... Я хочу теж випити.

Андрій Карпович. Чудесно! Чудесно! Ви вже наливаєте. Ну, наливайте, Іване Стратоновичу. А от і борщик. Знаменитий, тату, борщ варить наша Пульхера. От наші гості, Пульхеро... Тато наш і сестричка...

Пульхера (з борщем в руках, ставить на стіл і вклоняється). Доброго здоров'я! З приїздом, благослови боже!

Карпо Федорович (вклоняється). Спасибі... Спасибі...

Андрій Карпович. Ну, перше випить... А тоді борщу. (Бере чарку, Наталя Павлівна дає Карпу Федоровичу).

Ну, панове... Я хочу сказати маленьку промову, ви вже даруйте мені, не може стриматись... Це мій довгожданий день. Я, панове, не вмію красно говорити... Ну, все одно... Так от, я хочу тільки сказати, що за всю ту радість, яку має наша сім'я зараз, треба дякувати ось кому! (Показує на Наталю Павлівну). Тату, ось хто наш кормилець, ось хто наше... Тасю, Тасю, ти мовчи, ти сьогодні мовчи. Якби, тату, не оце сонце наше, нам би...

Наталя Павлівна. Адю, я протестую!

Андрій Карпович. Ніяких протестів!

Пульхера (стоїть, склавши руки). Гменно! Правда!

Андрій Карпович. Правда, Пульхеро? От вам свідок!

Пульхера. Істинно ж, кормителька... Хай уже бог здоров'я посилає, а що вже...

Наталя Павлівна. Ну, я не хочу так. Адю, що за свинство таке! За здоров'я наших дорогих гостей! От і все. (П'є).

Андрій Карпович. Це розуміється, але... Та я ж хоч кінчу промову! Ну, коли так, то за всю нашу сім'ю! Іване Стратоновичу, я вважаю вас членом нашої сім'ї... А вас, Тосю,

й сам бог велів. За щастя, за...

Тось, різко встаючи, хоче щось сказати.

Наталя Павлівна (стурбовано глянувши на нього, радісно, весело кричить). Урра! За щастя, тату!

Тось бере чарку, з посмішкою вихиляє в рот. Сідає.

Іван Стратонович (до Наталі Павлівни). Наталю Павлівно! Ви перебили Антона Михайловича, він теж хотів сказати промову!

Наталя Павлівна. О, прошу вибачення. Таточку, я вам насиплю борщу. Тосю, будьте Саниним кавалером.

Саня раптом встає, дуже, немов їй боляче, стискує брови, підходить до Наталі Павлівни, нахилиється й цілує руку. Всі здивовані.

Наталя Павлівна. Саню! (Здивована, але зараз же обіймає й цілує її).

Саня одходить на своє місце і з тим же виглядом сідає.

Андрій Карпович. Що це значить? (Саня мовчить).

Д о с я (змішано). Та це... От яка!.. Можна сказати, Саню?

Саня (гордо). Я можу й сама сказати. (До Андрія Карповича). Я писала Досі, що мені не подобається Наталя Павлівна... Я думала, що... Я не вірила, що вона любить тебе і... нас. Дося лаяла мене за це. Я написала, що коли побачу, що неправда, то при всіх поцілую її руку. От і все. (Починає їсти).

Андрій Карпович (трішки змішано, але радісно). От так сюрприз! Тасю, бачиш, які ми думки породили в цих голівках? Га? Ну-ну! Ну й слава богу! Слава богу!

Наталя Павлівна (весело). Тепер ми, значить, секретів не маємо!

Андрій К а р п о в и ч. За це ми по другій вип'ємо. Правда, тату?

Наталя Павлівна. Ну-ну! Хто вип'є, а кому й годі. А то рушничок, знаєш?

Андрій Карпович. Це, тату, моя жінка мене так усмиряє.

Карпо Федорович (повторюючи окремі слова). Ага. Усмиряє.

Андрій Карпович. Мені, знаєте, шкодить, як я хвилююсь чогось...

Карпо Федорович. Шкодить... Ну да, шкодить...

Андрій Карпович. Жар у голові стає, і погано... Так моя жінка бере мокрий рушник і...

Карпо Федорович. Бере мокрий рушник і...

Андрій Карпович. І на голову мені. Тоді я стаю зразу, як солоний огірок... Ха-ха-ха!

Карпо Федорович. Як солоний огірок, ха-ха-ха!

Андрій Карпович. Тільки це серйозне средство.

Карпо Федорович. Серйозне средство.

Андрій Карпович. Коли дуже вже щось... А знаєш, Тасю, дай мені шклянку води... Щось серце мені...

Наталя Павлівна (стурбовано). Голубе!.. Ну от бачиш. (Хутко встає, наливає води й дає Андрію Карповичу).

Андрій Карпович (випивши). Дякую, дорога... Легше... (Карпо Федорович і сестри злякано дивляться).

Наталя Павлівна. От бачиш, говорила. Промови тобі говорить... (Сідає на місце). Нічого, тату, це так собі... Чекайте, я вам наріжу м'яса... Може, вам з кісточкою? Любите?

Карпо Федорович. Благодарю вас... Очень до-вольні...

Наталя Павлівна. Ось м'ягший хліб... Навіщо ви твердий? (Карпо Федорович кладе вилку й крутить головою, немов хоче сховати).

Наталя Павлівна. Що вам, таточку? Негарно? Татуню!

Карпо Федорович бере серветку й хоче притулити її до лица. Одкладає, закриває очі напнутим рукавом і плаче. Всі затихають.

Андрій Карпович. Тату! Татусю!

Наталя Павлівна. Що вам? Рідний!

Карпо Федорович. Діточки!.. Не заслужив я од вас... Хай вас бог...

Андрій Карпович ^ дуже схвильований). Ну от... Ну, й слава богу, тату... Слава богу... Що було, то минуло, тепер буде краще... Краще, тату.

Наталя Павлівна (тихо). Досю! Дайте води татові...

Карпо Федорович. Нічого, то я так... Знаєте... (Винувато посміхається, витирається полою). Може ^ стомивсь чи бог його знає... Звиніть мене, господа... що побез-покоїв старий.

Дося. Випийте води, тату...

Карпо Федорович. Спасибі, дитино, я не хочу пити... Я вже краще їстиму...

Андрій Карпович. От і чудесно! (Одкидається на спинку стільця).

Наталя Павлівна (голосно, тривожно). Адю!

Андрій Карпович. Нічого, Тасю, нічого.

Наталя Павлівна (хутко встає, підходить до нього, бере за голову, швидко тре пальцями виски й лоба). Адю, Адю, спокійніше... Хороший, спокійніше... Ну-ну, не треба. Не треба... Води, Досю... Ах, який же бо ти... Ну, от легше... На, випий... (Андрій Карпович п'є й тихо посміхається).

Тось (раптом встає). Вибачайте, панове... Я згадав... У мене одна справа. Я забув... Я мушу йти. Прощайте...

Наталя Павлівна (різко). Тосю! Мені здається, що...

Т о с ь. Я не можу! Дуже важна справа. Прошу вибачити мене. (Хапає шапку й хутко вибігає).

Андрій Карпович (слабо). Що з ним таке?

Наталя Павлівна. А! Забув якусь справу... Якийсь гедзь уже вкусив...

Андрій Карпович (добродушно). Одне слово — поет... Мабуть, вірші в голову прийшли, побіг записувати.

Іван Стратонович (що пильна слідкував за сценою). Гм... Страшенно нетерплячий поет.

Карпо Федорович (стурбовано встав). Може, то через нас... Може, недовольні, що... з мужиками?

Наталя Павлівна. О, тату! Що ви?! Бідний же ви мій! (Сильно обнімає його й гаряче

цілує).

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Та сама кімната. Темно. З улиці крізь балкон падають смуги світла ліхтарів. Входить Іван Стратонович. Він в робочій сорочці. Озирається. Підходить до дверей кімнати Наталі Павлівни, стукає й тихо гукає: "Наталю Павлівно!.. Наталю Павлівно!.." Іде на балкон, одчиняє двері, визирає й виходить. Видно, як спирається на перила й застигає в понурій задумливості. В цей час тихо входять з сіней Наталя Павлівна й Тось. Як тільки вони починають балакати, Іван Стратонович озирається, швидко й обережно причиняє двері й ховається за стіну. Іноді визирає.

Наталя Павлівна (тихим голосом). Темно. (Світить лампу). Пульхера, мабуть, вже спить, Андрій в майстерні, а всі у Досі. Ти не посидиш трошки?

Т о с ь. Ні хвилинки! Ти знаєш, за чим я прийшов, і прошу мене не задержувати. Прошу, головне, покинуть цей тон цілковитої невинності.

Наталя Павлівна. Вогнику мій! Кажу ж тобі, що більше не буде. Тепер вже я буду вільніша. Завтра прийду до тебе на весь вечір. Скажу, що піду з ученицями в театр, і на весь вечір до мого хлопчика. На весь вечір!

Тось. Можеш не турбуватись і не брехать. Досить уже брехні. Прошу дати мені всі мої листи. Це єдине й останнє моє прохання.

Наталя Павлівна. Навіщо вони тобі?

Тось. Тасю! Я не виношу цього тону! "Навіщо мені листи". Невинність.

Наталя Павлівна. Хіба ми гімназисти, що, розходячись, мусимо вертати листи?

Тось. В твоїх руках мої листи я не хочу лишати.

Наталя Павлівна. В моїх руках? А давно ти цілував їх? Хлопчику, хлопчику, навіщо ти мене так мучиш? Навіщо?

Тось. Ах, лиши, будь ласка... Ніяким твоїм мукам я не вірю, і все це одна комедія.

Наталя Павлівна. Чого ж ти хочеш від мене?

Т о с ь. Ти знов? Я хочу правди! Любиш мене? Так ходім зі мною! Андрія? Так лишайся з ним. Ясно? А ти хочеш дуже легко жертви приносити. "Со всеми удобствами". Ха-ха-ха! Ні! Жертва — так жертва! А зручності покинь нам, грішнцм смертним, які себе не хочуть приносити в жертву, які в святі не записуються. Та, розуміється, які тут жертви! Одні жалкі слова. Ти просто знаєш, що мене такими словами скоріше можна удержати, ну і жариш. Другому будеш друге говорити. Хіба тобі важко? Ну, та це вже стара пісня. Прошу дати мені листи. Мені ніколи, я мушу йти.

Наталя Павлівна сідає коло столу, кладе голову на руки і якийсь час сидить непорушно.

Тось. Наталю Павлівно!.. Чуєте?

Наталя Павлівна (підводячи голову, тихо). Знаєш, до чого ти мене присуджуєш тим, що підеш од мене?

Т о с ь. До того, що ти візьмеш другого любовника. Більш зручного.

Наталя Павлівна нахилиє голову. Потім помалу, мовчки встає, іде до себе в кімнату,

якусь хвилину порається там і виходить з пакуночком листів у руках. Кладе на стіл перед Тосем і знов сідає на своє місце.

Тось (грубо). Всі тут?

Наталя Павлівна. Всі, Тосю.

Тось (криво посміхаючись). Недовго й вагалась.

Розгортає один з листів і починає про себе читати. Потім злісно мене його в руці й сує весь пакунок у кишеню. Наталя Павлівна поглядає на нього.

Тось. Ну, тепер ваша жертва буде цілком чиста і свята. Бажаю знайти більш святого і жалісливого, ніж я. Прощайте.

Наталя Павлівна (тихо). За що ж ненависть, Тосю, га? Невже інакше не можна розійтись? Ну, я розумію, ти не можеш ділитись, я не можу покинуть Андрія.

Тось. Ну, розуміється. Обов'язок святий.

Наталя Павлівна. Ні, Тосю, не обов'язок. Просто — не можу. Від одної уяви, що з ними зробиться, у мене так стискується серце, що я готова кричати від жалю. Чекай. Розумом я й сама розумію, що це дурниця, що я маю цілковите право покинуть їх і йти з тим, кого люблю. Вини не бу^е ніякої. Але... Не можу... Хіба я сама, котику, не думала про це? Я не зможу потім жити, вони кожен хвилину будуть стояти передо мною. І не того, Тосю, що я покинула їх, а того, що розбила їхню віру. От що! Умри я — це для них в тисячу раз легше, ніж зрада. В тисячу раз! Це буде просто нещастя, але віра в щастя, в людину не розіб'ється. Розумієш? їм легко буде жити. Розумієш ти мене?

Тось. Ні. Цього я не розумію; тільки те, що кого любиш, того й жалієш.

Наталя Павлівна хитає головою й сумно посміхається.

Тось. Так, так. Ти любиш Андрія і його жалієш, а мене ти не любиш... і не жалієш. А мене можна пожаліти! (Схви-

льовано ходить по хаті). Я вимучився, я не сплю ночі і мучусь так, що іноді кричу, як божевільний, і вранці сусіди присилають двірника подивитись, що зі мною. Одна думка, що тебе обіймає другий, що ти милуєш його, смієшся до нього... О! Тисяча б-жалких стояли передо мною, я б їх всіх зіпхнув, щоб дібратись до тебе. Ти цього не розумієш, бо ти не любиш. І тепер я питаю тебе, чому ти жалієш Андрія, а не жалієш мене? Чому?

Наталя Павлівна. Тому, що тебе жалість принизить, а його підійме.

Тось. Так? О, ти завжди знайдеш слова. І такі слова, що приємні, що ласкають. Але це одні слова. Кого любиш, про того не будеш роздумувати, чи підіймеш, чи принизиш його, коли утишиш його муки. Е! Що тут говорить. Брехня, одна брехня! Годі. А то я збожеволю. Прощай!

Наталя Павлівна. І руки на прощання не подаси? І не поцілуєш свою Тасю?

Тось. І тут без брехні не можна?

Наталя Павлівна. Яка ж тут брехня?

Тось (з ненавистю). Та та, що ти, може, й рада, що ми розходимось. Може, я вже надокучив тобі, і ти зможеш переїмити на нового.

Наталя Павлівна з тихою, ніжно-радісною посмішкою дивиться на нього.

Тось (грубо). Ну, говори ж, що неправда, що це тобі образа... Валяй комедію... Ні, тобі вона вже непотрібна. Образи для тебе нема ніякої, а комедія ще вдержала б мене коло тебе. Ризиковано.

Наталя Павлівна (підводиться й тихо підходить до нього, ніжно обнімає, лащитья). А вдержала б? Вдержала? Скажи, моє світло, мій вогнику. Скажи, інакше й я ж погасну без тебе.

Тось (визволяючись). Я сказав уже.

Наталя Павлівна. Від того я погасну, дитинко, я погасну від того.

Тось. Без Андрія? Ха-ха-ха!

Наталя Павлівна. Котику мій, не ходи од мене, не ходи, поки любиш. А ти ж ще любиш, я бачу. Бери од мене все, що треба тобі. Полюбиш іншу, будеш з нею жить, я ж нічого від тебе не вимагаю, нічим не в'яжу тебе. Поки любиш, не йди од мене. Тепер я буду трохи вільніша, буду частіше забігать до тебе. А коли Андрій получить за мотор, я покину всі уроки, й ми зможемо поїхати з тобою кудись на цілий тиждень або місяць, і я буду вся твоя, вся-вся! Дитиночко! Ти ж такий хороший, чулий, ти ж комашки не роздушиш без потреби, а тут же чотири людини. Людини, Тоси-ку! Якби бачив, які вони бідні, які вони милі, як вони розпустились, одійшли трохи од тепла. Старенький такий комічний, такий славний, як розійдеться іноді, так просто зворушує своєю хорошою душею. А як співають любить! Каже, що вже двадцять років не співав. Тосику! Якби ти ходив до нас, ми б разом вечорами сиділи... Тосику, коли знаєш, що не для себе брешеш, а для того, кому брешеш, то це зовсім не важко. Ми для них брешемо. Схочемо, не будем брехать... Знаємо це, і буде з нас... Котику, радість моя, пожалій же й мене... Невже ти думаєш, що мені не тяжко? От ти так ображаєш мене, що друга б убила тебе за твої слова, а я... не хочу грати комедію, бо знаю, що ти й сам не віриш своїм словам, з муки своєї говориш їх, сам більш од мене мучишся за них. Правда, котюнику? І славно б так було. Ну, хоч рік їм дати спочинуть. Я хочу Саню вчить музиці. Знаєш, надзвичайно музикальна, здібна й багата натура. Просто чудеса робить. За цей тиждень вона схопила те, що другій треба місяці. Котику, ну подивись же на мене так, як ти вмєєш. Так жарко, так ніжно, весело, ясно. Ну, посміхнись до мене. Я ж люблю тебе одного, ти єдиний мій!

Тось (що слухав, схиливши голову, не підводячи її). Скажи, Тасю, тільки скажи мені правду, яка б вона не була.

Наталя Павлівна. Скажу, котику, скажу, р'адість моя...

Тось. Ні, чекай... Я дам таке питання, що ти почнеш крутити або збрешеш. Тільки я тобі говорю, скажи правду, яка б вона не була.

Наталя Павлівна. А як вона буде така, що котик розсердиться і схоче мене покинуть?

Тось. А! Значить, є, є якась така правда, що можна тебе за неї покинуть?

Наталя Павлівна. Котику! Ти ж такий гарячий. Правда, може, зовсім малюсінька.

Тось. Ну, добре. Даю слово, що не покину, яка б вона не була. Чуєш?

Наталя Павлівна (радісно, як дитина, лащачись). Чую... Дякую! (Цілує).

Тось. Чекай... Скажи, ти з Андрієм... От, уже насторожилась!

Наталя Павлівна. Дитинко, я слухаю. Тось. Скажи, ти живеш з ним як... як з жінкою? Наталя Павлівна (сміючись). Ось чого зозулька кувала!

Тось (спалахуючи). Зовсім ні!.. Ну, все одно. Я тебе питаю. Говори.

Наталя Павлівна. Котику, я ж тобі вже казала.

Тось. Стій! (Хапає її за голову, повертає лицем до себе й пильно дивиться в очі).

Наталя Павлівна (невинно). Що, милий?

Тось. Безодня! Безодня брехні. Вже потемніли, затуманились, значить — буде брехать.

Наталя Павлівна. Дитиночко! Кажу ж тобі правду, що нічого нема з ним. Ну, який же ти, їй-богу! Він зовсім хворий, та йому й не до того.

Тось (хапає себе за голову). О-о! Мука ж яка! Неправда, неправда ж!

Наталя Павлівна. Тосю, правда!

Тось (спиняючись). Правда? Значить, правда й те, що тобі я потрібний тільки як чоловік.

Наталя Павлівна. Ну, от! І так горе, й так біда! (З мукою). Та люблю ж я тебе всього, всього, люблю все в тобі, все, все. Андрій... ах! Тосю, ти мучиш мене так, що... (Зупиняється).

Тось. Що, що? Ну, говори ж! Покинеш мене? Так?

Наталя Павлівна. Ні. Що я загублю радість життя. А без радості я не можу ні... любити, ні жартувати, ні жити. Ну, годі. Давай сюди листи. Давай, давай... Пом'яв їх, давай. Я їх знов у шкатулочку.

Тось мовчки стоїть, похиливши голову. Наталя Павлівна, ніжно обнявши, витягає листи з кишені, гаряче цілує Тосю й біжить у свою кімнату. Тось сідає на канапу, лице в руки й не рушиться.

Наталя Павлівна (вертається, сідає біля нього, пригортається). Ну, буря пройшла, тепер мусить визирнути сонечко. І знов буде тепло, ясно, легко. А завтра Тасик на цілий вечір прийде до Тосика. Тасик буде стомлений, Тасику буде холодно, Тасик буде змучений, а Тосик обніме, і стане тепло, стане легко, бадьоро... Ну, зніми ручки, зніми, котику.

Тось (знімаючи руки, зітхаючи). А знаєш, це все-таки так не скінчиться.

Наталя Павлівна. Все гарно скінчиться... Чудесно скінчиться, золотко. Ти стрінеш іншу, вільну, покохаєш, зів'єш кубелечко... і кінець. Тоді все скінчиться.

Тось (хитає головою з усмішкою). Ніколи цього не буде... Я не можу дивитись на других. Знаєш, ти з таким болем сидиш у мене на душі, що я чую, — ніколи не вийдеш ти звідти. Ти тягнеш до себе, як тайна, як безодня. Знаєш, може, навіть через цю свою брехню тягнеш... Хай! Я все скажу. От, коли ти дала мені листи, я почув, що став таким самотнім, що смерть — просто радість. Я почув — все одно, знай і це! — я почув, що скажи ти мені повзти за тобою й дивитись, як ти будеш цілувати другого, і я поповзу... (Понуро). А може, тут же вбив би і тебе, і того, і себе... Не знаю...

Наталя Павлівна. Котику, котику! Тільки тебе, тільки тебе, люблю!

Тось (схоплює її, жагуче обіймає й цілує). Ех! Все одно! (Одхиляється, встає). Ну, до завтра! Іду.

Наталя Павлівна. В пів на восьму, радість моя.

Тось. Буду ждати.

Хутко йде з хати. Наталя Павлівна з ним. Як тільки вони виходять, з балкону швидко входить Іван Стратонович, біжить у кімнату Наталі Павлівни і через якусь хвилинку знов виходить, запихаючи пакуночок листів у кишеню. Зупиняється коло столу і жде.

Наталя Павлівна (з радісним лицем швидко входить з сіней. Побачивши Івана Стратоновича, здивовано). О! А ви де це взяли тут?

Іван Стратонович. З неба впав. Вам на радість.

Наталя Павлівна (хутко дивиться на одчинені двері балкону). Ви там були?

Іван Стратонович. Милувався, знаєте, ніччю. Чудова ніч.

Наталя Павлівна (кидає на нього погляд і прудко, неспокійно йде до себе в кімнату. Зараз же вибігає звідти). Де листи?

Іван Стратонович (виймаючи з кишені). Ось. Наталя Павлівна. Ви підслухали й украли потім листи?

Іван Стратонович. Ха-ха-ха! Ви обурені? Ви? Ви обурені? Нечесно, правда? Ха-ха-ха! Наталя Павлівна. Дайте їх сюди. Іван Стратонович. Ого! Хіба я їх для того брав?

Наталя Павлівна пильно дивиться на нього, кусає губи, напружено думає.

Іван Стратонович (з понурим злорадством). Що? Попались? Тепер-то викрутяться! Хе! Тільки я не Тось... І не Андрій.

Наталя Павлівна (тихо). Для чого ви це зробили? Іван Стратонович. Ви не розумієте? Наталя Павлівна. Ні. Іван Стратонович. З цікавості, знаєте.

Наталя Павлівна раптом стрибає на нього й хоче вирвати листи.

Іван Стратонович (хутко одскакує, ховає листи). Ого. Так ви он як? Чудесно!

Наталя Павлівна (важко дихаючи, мовчки сідає на стілець і дивиться на Івана Стратоновича. Тихо). Яке ви мали право красти мої листи?

Іван Стратонович. Право? Ну, ми цих сентиментальних виразів вживать не будемо. Ви, може, щось інше хотіли спитать.

Наталя Павлівна. Я так вражена, що мені не до виразів!

Іван Стратонович. Вона вражена! Ха-ха-ха! Та ви тільки увійшли, глянули на мене і вже зрозуміли, і яке право, і через що... Вона вражена!

Наталя Павлівна (широко дивиться на нього). Боже, яка ненависть, злоба!

Іван Стратонович. Ви вражені й не розумієте, через що? Хе!

Наталя Павлівна. Даю слово, що не розумію!

Іван Стратонович. О! Вашому слову я вірю! Коли ви даєте слово, то я вірю. Ну, так я сам з'ясую вам. Ненавиджу за те, що ви обманули мене. Чуєте? Так, так, добродійко, обманули! Ненавиджу вас за те, що цілий рік мучився заздрістю до Андрія Карповича. Ненавиджу за те, що цілий рік здушував в собі нечисті (як я думав тоді) помисли про вас. Ненавиджу за те, що люблю вас. Розумієте тепер?

Наталя Павлівна. О! (Закриває лице руками).

Іван Стратонович. Ах, ви знов вражені? Бідна невинна жінка, вона нічого не помічала. Може, води дать? (Зціпивши зуби). О-о! Тепер я вам дам! Тепер я вам одплачу за всі мої муки. Я давненько вже помічаю, що Андрію-Карповичу, здається, нема чого заздрити! І тільки сьогодні пощастило здобути реальні докази. Хе! Андрій Карпович буде страшенно зворушений вашою жертвою. Це ж така саможертва!.. Вона нізачо не хоче покинути, бо їх жаль. Чого жаль, добродійко? Автомобільчика, якого ви вчора мріяли купити? Чи тих килимів, якими ви збираєтесь оббити ваш буду-арчик? Ха-ха-ха! А той поет і губу розпустив. Велика жінщина, свята! Мабуть, зараз вірші пише.

Наталя Павлівна (однімає руки, встає. Лице її сяє радістю, захватом). Говоріть ще... Говоріть.

Іван Стратонович (хмуро, здивовано дивиться на неї). Це ще що за трюк?

Наталя Павлівна (прикладає руки до обличчя, однімає їх. Схвильована, на обличчі то мука, то радість; робить кілька кроків вперед і назад, видно, вагається щось сказати). Господи, це як сон...

Іван Стратонович. Що за фокус?

Наталя Павлівна. Нічого. (Сідає знов на канапу, закриває обличчя руками). Нічого, говоріть далі, говоріть усе, усе!

Іван Стратонович (грубо). Та я все сказав уже. Тепер буде розв'язка. Покликають сюди Андрія Карповича чи самі підем до нього?

Наталя Павлівна (знімає руки, щасливо дивиться на нього. Тихо, випнувши голову вперед). Ніколи ви нікого не покличете. Чуєте?

Іван Стратонович. Що-о?! (Страшенно враженний).

Наталя Павлівна. Ніколи!

Іван Стратонович. Ха-ха-ха! Он який фокус! Ловко! Ну, знаєте, можете з дурнішими комедії валять. Говоріть: сюди кликають Андрія Карповича чи самі підем до нього? Та, може, й усю щасливу сім'ю покликати? Та й "родича" вашого заразом уже... Ну?

Наталя Павлівна встає, підходить до нього, кладе йому руки на плечі, з глибокою печаллю й любов'ю дивиться в лице.

Іван Стратонович (держиться рукою за кишеню). Ну? Та що буде?

Наталя Павлівна. Скажіть мені, Іване...

Іван Стратонович. Хм! "Іване"...

Наталя Павлівна. Скажіть: пам'ятаєте, ви раз зимою, коли ми всі вертались з театру, страшно грубо обійшлись зі мною. Без всякої вини з мого боку... Пам'ятаєте?

Іван Стратонович. Не знаю... Ну, скажем, пам'ятаю, то що з того?

Наталя Павлівна. Тоді вже було? Тоді вже ви кохали мене?

Іван Стратонович (пильно вдивляється в неї, хоче вгадати її наміри). Ну, кохав... Що далі?

Наталя Павлівна. Ні, ви серйозно скажіть, це страшно важно для мене.

Іван Стратонович. Знаєте що, Наталю Павлівно, ви мене на цю удочку не піймаєте. Не тратьте, куме, сили — пускайтесь на дно.

Наталя Павлівна (різко). Я вас питаю, вам важко сказати?

Іван Стратонович (теж різко й грубо). Для чого я вам буду говорити? Для комедії?

Наталя Павлівна. Ну, я вас прошу, благаю.

Іван Стратонович (пильно дивиться). Ну, добре. Тоді я вже кохав вас. Ну, для чого це вам?

Наталя Павлівна г. Для чого? (Дивиться на нього довгим поглядом, глибоко зітхає). Так... Ні для чого. (Понуро задумується).

Іван Стратонович (криво посміхається). Це робиться цікавим. Вам, може, жаль, що ви того не знали?

Наталя Павлівна (немов прокидаючись). Що ви сказали?

Іван Стратонович. Я питаю, вам, може, жаль, що ви того не знали?

Вона наче не чула.

Наталя Павлівна. Не будемо про це говорити. (Втомлено, в'яло). Кличте Андрія Карповича. (Іде знов до канапи й сідає).

Іван Стратонович (з кривою усмішкою слідкує за нею). Це цікаво. Це цікаво... Ну, Наталю Павлівно, для чого вам було знать? Через що так "страшно важно" знать? Га?

Наталя Павлівна (сумно). Знаєте що, Іване Стратоновичу, все так склалось, що нам неможливо балакати. Чи я винна, чи що інше, я не знаю та й не хочу знати. Єдине, що лишається — це, справді, покликати Андрія. Карповича, дати йому листи, сказати усе, що ви чули... і... кінець.

Іван Стратонович. І ви так легко на це згоджуєтесь?

Наталя Павлівна. Тепер згоджуюсь. Іван Стратонович. Що значить "тепер"?

Наталя Павлівна мовчить.

Іван Стратонович. Коли вже виходу іншого немає.

Наталя Павлівна (стомлено). Ні, не того.

Іван Стратонович (якийсь час пильно дивиться на неї, потім хрипло сміється). Ха-ха-ха! Ще, чого доброго, почую, що мене люблять... Ха-ха-ха!

Наталя Павлівна (тихо, сумно). Так, я вас люблю, Іване.

Іван Стратонович. Ну, от! Ха-ха-ха! Ні, чекайте! Ні, це вже, дійсно, така безодня брехні, така страшна, нахабна прірва брехні, що... Та як у вас духу стає говорити це після того, що я чув... Ну, це, знаєте!.. Ось куди хилився весь трюк. Придумала в один мент. Нічого, ловко!

Наталя Павлівна (встаючи, гордо, різко). Іване Стратоновичу! Я у вас нічого не прошу, нічого злого вам не зробила. Я сказала те, що єсть. Сміяйтесь над цим я не дозволю! Можете кликати Андрія сюди й говорити йому все. Я нерозумно зробила, що сказала, а я повинна була знать, що говорить це в моєму становищі — безумство. Ну, та до багатьох безумств ще одне. Хай так. Але сміяйтесь над тим, що мені... Ну, годі, кличте Андрія.

Іван Стратонович (машинально). Яка безодня хитрості, лукавства.

Наталя Павлівна. Іване Стратоновичу!!

Іван Стратонович. Ну, тут дійсно, загубиш голову! Так ви любите мене?

Наталя Павлівна. Ні, не люблю! Годі. Нема про що балакати. Кличте Андрія. Кінець, так кінець!

Іван Стратонович (тре лоба). Фу, чор-рт! Тут, дійсно, голову загубиш! І ви думаете, що я вам повірю?!

Наталя Павлівна. Я нічого не думаю і думати не хочу. Забудьте те, що я вам сказала, це був "трюк, фокус", як ви говорите, я це придумала для того, щоб вас обдурити, вимануть у вас листи і зберегти свій автомобіль і килими. Ну, от.

Іван Стратонович (крізь зуби). Так. Новий хід якийсь. Хм! Так кликати Андрія? Наталя Павлівна. Кличте.

Іван Стратонович. Так... Щире каяття буде... Сльози... Добрячий Андрій Карпович великодушно простить, і... автомобіль вирятувано. Так. Досить ловко. Ну, так ми маємо також ще один хід. І це вже буде вам мат, високоповажана добродійко. Мат, чуєте? Ви не забули, мабуть, що я маю на Андрія Карповича вексельок, який він мені по своїй великій занадтій чесності видав. Тепер я його пред'явлю ко взисканію, скажемо, хоч завтра і післязавтра вся майстерня буде описана й запечатана, і моторчик ваш, що мусить привезти вам автомобільчик, тю-тю! Що? Шах і мат?

Наталя Павлівна. Ви цього не зробите!

Іван Стратонович. Дошкулило? (Ніжно). А то ж чому не зроблю?

Наталя Павлівна. Вони не винні!

Іван Стратонович. О, мені нема діла до пішок, коли треба дати мат королю. Хай гинуть. (Люто). Хай гине все! Все зруйную: себе, їх, але й ти підеш з нами! Чуєш?! Хай гине моя робота, надії, все, ну зате... мат!

Наталя Павлівна закриває лице руками.

Іван Стратонович. Що? Мат, мат, ходів нема більше... Ха-ха-ха! Вона мене любить. Дума, досить їй сказати, і вже все, вже впаду до ніг її й поповзу! О! Я не Тось ще, слава богу! Вона мене любить... Яке нахабство!

Наталя Павлівна. Я ж вам сказала, що це брехня. Чого ж вам треба?

Іван Стратонович (шипить). Я й сам знаю! "Сказала"... Сказала, як побачила, що не вигоріло.

Наталя Павлівна. Я з самого початку це бачила.

Іван Стратонович. І все-таки сказала? Вирвалось з душі?

Наталя Павлівна. Як ви мене мучите! Кінчайте швидше.

Іван Стратонович. Ви мене рік мучили! Дайте ж і мені помучить. О, проклята!.. (Ходить по хаті. Зупиняється). Ну, добре... Мені цікаво... Ви мене теж давно любите?

Наталя Павлівна (з мукою). Іване Стратоновичу, навіщо мучить і себе, і мене! Все одно ви ні одному слову не повірите. Не треба. Годі.

Іван Стратонович. Я мучусь? Ха! Я просто з цікавості питаю. Мені цікаво, які б ви ходи робили, якби я повірив вам. Ну, допустіть, що я вірю кожному вашому слову. Ну?

Наталя Павлівна (глибоко зітхає). Я вас не люблю. От весь мій хід.

Іван Стратонович (хапає її за руку, з ненавистю). Ну, говори ж! Говори, брешти,

давно любиш?

Наталя Павлівна (з ніжною ласкою гладить його по голові). Бідний мій, бідний!

Іван Стратонович. Ха-ха-ха! Жалко? Ну-ну. От, от! Ну, ще! Ну, що далі?

Наталя Павлівна. Я невинна, Іване, що так склалось, бачить бог, невинна...

Іван Стратонович. Навіть "бог", ну-ну...

Наталя Павлівна. Господи! Могла я думать? Такий завжди суворий, хмурий, лишнього слова не почувеш від нього...

Іван Стратонович. Так, так...

Наталя Павлівна. І стільки видно пережитого страждання. Я знаю все, Іване. І як ви поховали свою наречену, як ви голодували, знаю всю вашу самоту й остервені-лість проти людей. Але я не могла підійти до вас. Я зовсім не думала...

Іван Стратонович. І щоб утішитись, полюбили Тося...

Наталя Павлівна (мент мовчить, закусує губи, рішуче). Тося? Ех, Іване, хіба це любов? Ви самі чули. І він сам добре розуміє і бачить, що він для мене тільки... молоденький мужчина. Ну да, я погана, гидка, я це знаю, я, дійсно, хочу жить, хочу мати розкіш життя, хочу багатства, я обманюю Андрія й маю любовника. Але, Іване, мені цього мало. Я хочу любити. Любити душу, любити... (Спиняється).

Іван Стратонович (одхиляється, вдивляється в неї, тихо, помалу). Коли правда, що ви любите Тося, так, як казали йому, то скільки треба жорстокого цинізму, щоб обплювать так свою і його душу. А коли не любите, то скільки цинізму й нахабства в тій брехні. Хіба ні, Наталю Павлівно?

Наталя Павлівна (похиливши голову). Кожний бореться, як уміє, Іване.

Іван Стратонович. Безодня! Чиста безодня! (Починає ходити по хаті, про себе посміхаючись. Наталя Павлівна, іноді позираючи на нього, сідає коло столу).

Іван Стратонович (зупиняючись коло неї. Суворо). Ну, добре. Ви хочете, щоб я вам вернув листи?

Наталя Павлівна (байдуже). Навіщо вони мені?

Іван Стратонович. Так чого ж ви хочете?

Наталя Павлівна. Нічого тепер не хочу.

Іван Стратонович. "Тепер"? Що ж трапилось такого?

Наталя Павлівна. Нічого.

Іван Стратонович (дратуючись). Та що ви знов крутите? Говоріть, що думаєте!

Наталя Павлівна. Я хочу спокою, Іване. Хоч смертного, аби спокою. Робіть зі мною, що хочете, мені все одно.

Іван Стратонович (хвилюється. Якийсь мент мовчить, хрипло й насильно сміючись). Все, що хочу?

Наталя Павлівна (так же). Все...

Іван Стратонович. Хоч би й... цілувать вас почав??

Наталя Павлівна (живо, радісно повертаючись до нього). Іване! (Зараз же опадає, щулиться і глухо говорить). Я вами так не гралась.

Іван Стратонович (хапається руками за голову). Безодня!.. Безодня!.. О!

Бережіться,— коли ви граєте! Чуєте?! Бережіться! Ця гра вам не минеться так!

Наталя Павлівна. Я нічого не боюсь.

Іван Стратонович. Говоріть: ви любите мене?

Наталя Павлівна. Люблю.

Іван Стратонович. Проженете Тося?

Наталя Павлівна. Прожену.

Іван Стратонович. Покинете Андрія?

Наталя Павлівна. Андрія?.. (Тихо). Не можу.

Іван Стратонович. Та я вам дам таке ж саме багатство, що й він. Ми ж пополам ділимо заробіток!

Наталя Павлівна (з мукою). Боже... Іване, я люблю вас, але не вимагайте цього від мене... Я не можу...

Іван Стратонович. Ха-ха-ха! От в чім діло? Ну, вибачайте, добродійко, я за поцілунок, навіть за ніч не дам вам листів!

Наталя П а в л і в н а. Я їх не прошу у вас.

Іван Стратонович. О, я розумію. Ви просто знаєте, що не можу ж я показувати їх Андрієві, будучи вашим любовником. А то ще й сам верну. Хе! Гра тонка! Тільки я вам не вірю! Ні одному слову не вірю. Вона мене любить. Ха-ха-ха! Ач як ловко! Та ви землю тут їжте — не повірю. Навіть якби пішли зі мною, покинули Андрія, і то не повірю. За гроші покинула б!

Наталя Павлівна (тихо). А смерті повірили б?

Іван Стратонович. Ой! Страшно! Смертю докажете? Ви, смертю? Ха-ха-ха! Це мені подобається. Повірю! Вашій смерті повірю. Прошу... (Показує на балкон). З третього поверху смерть буде напевне. Докажуйте.

Наталя Павлівна. І це ви мене так любите?

Іван Стратонович. Ха-ха-ха! Ач куди повернула! Та я вас ненавиджу, а не люблю. Докажіть, що любите, стрибайте, тоді любитиму.

Наталя Павлівна. Любитимете?

Іван Стратонович. Любитиму і віритиму. Ну?

Наталя Павлівна. А як не вб'юсь, а тільки покалічусь?

Іван Стратонович. Ага, сюдою висковзнуть хочете? Ну, так я вам дам ціаністого калію, у нас є в лабораторії. Навіть зараз можу спуститись вниз, взяти і дати вам. Од нього вже напевне помрете. В п'ять хвилин смерть.

Наталя Павлівна. Муки великі?

Іван Стратонович. Ха-ха-ха! Як той циган, що хотів повіситись, та злякався, що болітиме. Муки великі. Великі! Ну, принести?

Наталя Павлівна. Андрій знатиме, що я йому зраджувала. Це вб'є його.

Іван Стратонович. О, присягаюсь вам, що нічого не знатиме. Можна випити калій замість, скажемо, лавровишневих капель. Помилка, мовляв... О, так легко та ще такій актрисі, як вам, провести цю штучку... Ха-ха-ха!

Наталя Павлівна. І листи мені оддасте?

Іван Стратонович. А-а! Оддам, але тільки тоді, коли вип'єте лавро-вишневі каплі.

Наталя Павлівна. Я ж не встигну знищить їх. Андрій догадається.

Іван Стратонович. Затопіть у себе... Можна зробити таку дозу, щоб за десять хвилин померли. За десять хвилин можна від двадцяти любовників листи понищить... Що? І так не подобається? Чи, може, ви б згодні так померти, щоб через десять хвилин ожити? Га? Це вам більш подобається?

Наталя Павлівна сидить в глибокій задумі.

Іван Стратонович. Ну, так як? Наталю Павлівно! Та можете не думать: повний мат, виходів нема більше, є один — лавро-вишневі капельки. Ну? Принести? Наталю Павлівно!

Наталя Павлівна (підводячи голову, глибоко зітхає). Дайте мені строку до того часу, як скінчите мотор і зробите з компанією контракт.

Іван Стратонович. А?.. Щось придумала... Одтяг-нуть трішки, а там щось придумаєм... Хм! Добре! Даю вам строку... Мотор ми кінчаємо завтра.

Наталя Павлівна. Завтра?

Іван Стратонович. А що? Занадто швидко? Еге ж, кінчаємо. Ну, тиждень на пробу. Днів дев'ять-десять вам ще жить... Ха-ха-ха... Хоча знаєте що? Навіщо мені ризкувати собою? Ви така жінчина, що не задумаетесь доказати мені моєю смертю, а не своєю. Знаєте що, лучче покінчим уже сьогодні. Я зараз піду принесу вам калію, і ви докажете. Або ж... як це вам не подобається, прочитаємо в компанії всією сім'єю листи. Добре?

Наталя Павлівна мовчить.

Іван Стратонович. І так не подобається? Ну, так от що. Даю вам строку до завтра, а сьогодні (жагучим шепотом) ви прийдете до мене. Чуєте?

Наталя Павлівна (швидко). Що-о?

Іван Стратонович. Сьогодні я хочу, щоб ви були моєю. Я знаю, що ви мене не любите, але тим більше я цього хочу.

Наталя Павлівна. Цього не буде! Іван Стратонович. Буде!

Наталя Павлівна. Нізащо! Насильно я ніколи не оддамся. Та ще людині, яка мене не любить. Ніколи!

Іван Стратонович. Я люблю вас.

Наталя Павлівна. Я не вірю. Досить, ви показали це. А хоч би й любили, то краще смерть, ніж з примусу бути вашою. Я люблю вас, говорю ще раз, хоча після цих всіх розмов... Ну, та я розумію вас, розумію, що й вам не легко; на вашому місці я, може, теж так само поводитись... Але вашою я не буду, хоч би й згодилась на "лавро-вишневі каплі". Одна свідомість, що ви мене примусили цими листами! О, ні!

Іван Стратонович. Значить, я вперед мушу вернути вам листи?

Наталя Павлівна (різко). Я знаю, що ви їх не вернете, знаю, що думаєте, ніби це мій "хід", і годі. Годі!

Іван Стратонович. Ах, і цей ходик зірвався. А так схопилась. Аж устала. Ну, та будете моєю!

Наталя Павлівна. Іване, ідіть краще читайте Андрієві листи.

Іван Стратонович. А "лавро-вишневих капель" не хочете? Доказати мені?

Наталя Павлівна. Вам вони не потрібні. Ви й смерті не повірите.

Іван Стратонович. Ні, смерті повірю. Даю навіть слово, що буду жаліть Андрія так, як ви... Хе! А ви святинею будете в моїй душі. І в Андрієвій... Ха-ха-ха! Ну?

Наталя Павлівна стоїть в понурій задумі. Входить Саня.

С а н я. О! Ви дома, Наталю? А я думала... (Зупиняється).

Іван Стратонович. У Наталі Павлівни нерви трошки попсувались сьогодні. Я їй пропоную лавро-вишневих капель, а вона мовчить. Випустіть мене, Саню, я піду вниз до Андрія Карповича... Спокійної ночі, Наталю Павлівно!

Наталя Павлівна. Спокійної ночі.

Саня з Іваном Стратоновичем виходять.

Наталя Павлівна (схоплюється з місця, сказано б'є кулаком по столі й шипить). О, проклятий! Проклятий! (Швидко ходить по хаті, ломить руки, потім безсило сідає на канапу й, затуливши руками лице, недвижно сидить).

Входить Саня.

Саня (підходить до Наталі Павлівни й тривожно говорить). Наталю, у вас голова болить? Може, намочить рушник?

Наталя Павлівна (знімаючи руки). Ні, дякую. Саню. Зараз пройде, я трішки втомилась. (Сміється). Боже, яка тривога на лиці. Наче я вже вмираю... Ні, Саню, я ще хочу жити! (Встає, починає ходити по кімнаті).

Саня. Ви страшенно бліді...

Наталя Павлівна. Нічого, дитинко, пройде... (Задумується).

Саня. Може б, ви лягли трішки?

Наталя Павлівна. О, ні... (Прислухається).

Саня. Що ви?

Наталя Павлівна. Нічого, я тац. Де тато?

Саня (з усмішкою). Та де? В майстерні, розуміється. Вже збираються вчитись у Андрія на механіка.

Наталя Павлівна. Та невже?

С а н я. А їй-богу! Раз, кажуть, син такий розумний, так батько, значить, удвоє. Аби наука.

Наталя Павлівна (з неухважною ніжністю). Любий.

Саня. Тільки бояться, що ви, може, будете недовольні або сміятиметесь.

Наталя П а в л і в-н а. Господи! Чого ж я можу бути недовольна?

Саня. Тато вас дуже любить... Чи не більше, як мене або Досю.

Наталя Павлівна. А ти ревнуєш, може?

Саня (з гарячим поривом, хапаючи її руки). О, я вас так люблю!.. Ви такі... такі добрі... такі... Я не вмію цього сказати, але я вас так люблю, що аж плачу...

Наталя Павлівна. За що, дитинко?!

Саня. Я Андрія так не люблю... Може, за тата?.. Ви... як матір божа!

Наталя Павлівна. О, Саню, не треба так... Я погана, я страшно погана, чуєш?

Саня. Ви?! Ой, боже? Та краще вас на світі немає. Якби мені це хто другий сказав, так я б йому очі видерла! Господи! Ви погані? Я тільки не вмю говорити, а то б я вам сказала... Я таки теж бачила людей. Поки ти їм потрібний, доти й хороший, а як висмокчуть, так і викинуть. Хіба я чула коли щире, правдиве слово? Все брехня, обман... Знаю. Я їм на злість правду казала. Як хтось при мені бреше, а я на злість візьму і скажу правду. Скільки татові за мене доставалось. Вони не вмюють, плохі. О, я б їх загризла всіх! На! Мене б'ють, бувало, а я огризаюсь.

Наталя Павлівна. А мені ти віриш?

Саня. Ой! Скажіть мені головою вниз кинутись отуди, на вулицю, побачите! Ну, хочете? (Встає й наготовлюється бігти до балкону).

Наталя Павлівна. О! (Затуляє лице руками й починає швидко ходити).

Саня (злякано). Наталю, що вам таке?

Наталя Павлівна. Нічого, Саню, нічого... Голова трохи... Нічого. (Стає і слухає). Ти нічого не чуєш?

Саня. Ні, нічого... А що?

Наталя Павлівна. Мені почулось, що Андрій з Іваном Стратоновичем ідуть сюди по сходах. Саня (слухає). Ні, я нічого не чую.

Наталя Павлівна. Саню!.. (Хоче щось сказати, вагається). Ні, нічого. От ідо, Саню. Я дуже тривожусь за Андрія, він тепер дуже працює і... той. Я боюсь, щоб з ним не було чого поганого... Може б, ти пішла поглянула униз, в майстерню, до них, як він там... Нічого не кажи, а так — ніби прийшла подивитись... Або за татом... Піди, дівчинко моя.

С а н я. Добре... Я ніби за татом... (Нерішуче). Тато якраз хотіли просити вас, щоб ви їм трошки пограли сьогодні. Та не сміють.

Наталя Павлівна. От і чудесно. Скажи, що грать буду...

С а н я. Та вам голова болить... Хай другим разом, може. Наталя Павлівна. Ні-ні, це нічого... Може, й Андрій піде. Ти тільки йому нічого не кажи... Добре? С а н я. Добре...

Наталя Павлівна. Ну, йди, хороша. Чекай: а про що ви вчора так гаряче балакали з Тосем? Га?

Саня (змішавшись). Та так... Нічого...

Наталя Павлівна. А! Почервоніла? Ну, про що? Га?

Саня. Та він мені казав, що... Та, їй-богу, нічого.

Наталя Павлівна. Ні-ні... Чи ти мені не віриш, може? Ну, тоді...

Саня. Ой, ні!.. Він мені казав, що я йому вподобалась за те, що тоді, як приїхала, поцілувала вам руку.

Наталя Павлівна. Так?.. Ну, а він тобі подобається?

Саня. Я не знаю...

Наталя Павлівна. Ну, дякую, що... Ну, нічого. Іди, дитинко. Та зараз же прийди сказати. Саня. Я швиденько. (Вибігає з хати).

Наталя Павлівна ходить по хаті, стиснувши голову руками, часом зупиняючись і прислухаючись. Входить Дося з книжкою.

Д о с я. Куди то Сагня так побігла? Я питаю, а вона тільки руками замахала.

Наталя Павлівна. За татом. Я хочу заграть йому що-небудь...

Д о с я. А він сьогодні ще зранку до нас підходив, щоб ми вас попрохали. Що, вам голова болить?

Наталя Павлівна. Та трішки... Нічого... Стомилась, мабуть... Дурниця.

Дося (тихо). Наталю! Ну, дозвольте мені приймать заклази... Я не можу так. Ви нас годуєте... Я вже добре тепер шию.

Наталя Павлівна. Досю! Я ж вам уже сказала, що цього не буде. Шить ви не вмієте і... Та це тепер і не потрібно. Андрій не сьогодні-завтра продасть мотор, і я сама покину уроки... (Підходить до неї, ніжно). Досю, ви вірите, що я вас люблю?

Д о с я. Вірю.

Наталя Павлівна. Ну, так... Ну, так вірте, Досю, що б там не було. Чуєте? Що б там не трапилось.

Д о с я (злякано). Що ж може трапитись?

Наталя Павлівна. Я не знаю... Не знаю. (Прислухається). Ідуть, здається?

Д о с я. Санину ходу чую...

Наталя Павлівна біжить до дверей. Вбігає Саня.

Наталя Павлівна. Ну? Як?

Саня. Нічого... Ху! Тато там позаду... Нічого...

Наталя Павлівна. Спокійний? Що робить?

Саня. Щось там з баночками якимись. Не може прийти, бо щось там таке. Вони всю ніч будуть робить...

Наталя Павлівна (з полегкістю глибоко зітхає). Ну, слава богу! Тепер ми заграємо... А! Ось і тато! Татуню! Заспіваємо, правда? Ех, що буде, то буде, а ти, Марку, грай! Правда?

Карпо Федорович. А ти, Марку, грай... Авже-же... Ху! Загнала мене капосна дівчина... Ніяк не звикну до цих городських сходів. Лізь аж на небо.

Наталя Павлівна (піднято сміється), Ха-ха-ха! Звикнете, татуню! Звикнете, хороший. І до мене звикне-те-таки, як до дочки, а не до пані... Ха-ха-ха!

Карпо Федорович (зміщується). Та я вже звик, спасибі... Як у раю живемо...

Саня (з здержаною радісною посмішкою). Тато кажуть, що бояться себе за чуб потягнуть, щоб не прокинутись.

Всі сміються.

Карпо Федорович (серйозно). Ой, дитино. Як натерпиться чоловік лиха, то вже й носом боїться чхнути, щоб не злякати свого щастя... Ой-ой... Іменно, діти мої, як у рай ми попали. Дай боже вже нашій Наталі всього, що вона од бога собі просить...

Наталя Павлівна (перебиваючи). Е! Вже завели свою пісню... Давайте краще всі заспіваємо... (Раптом обнімаючи його). Я, тату, тільки одного прошу у вашого бога, щоб він вам дав трішки спочинку. От і все... Ну, якої вам грать? "Голоту" чи "За тучами"? Га?

Карпо Федорович (закладаючи руки за спину й починаючи ходити по хаті). Та коли вже. той... то "Голоту" б, може...

Саня. Ха-ха-ха! Любиму!

Наталя Павлівна. Досю, розчиніть двері на балкон. Може, Андрію скортить, то й він прийде.

Досю (розчиняючи двері). А сусіди не будуть сердитись?

Саня (злісно спалахнувши). Овва! А як вони співають?

Карпо Федорович (злякавшись). Ой, дітки: а чи не пізно. Га?

Наталя Павлівна. Хоч би розпізно, то будем співать. Ну, я починаю! Саню, другого голоса. Досю!

Грає. Співають. Карпо Федорович спершу підтягає несміло, конфузиться, далі розходиться.

Наталя Павлівна (зупиняючись, слухає). А що, не йде Андрій?

Всі слухають.

Саня. Ні, не чуть.

Наталя Павлівна. Давайте його любимої. Сільської. (Грає й співає).

По той бік гора,

По цей бік гора,

Поміж тими крутими горами

Сходила зоря...

(Слухає і знов ще голосніше й завзятіше).

Гей, то не зоря, Дівчина моя,

З новенькими, гей, та відерцями По водицю йшла.

(Слухає).

Саня. Йде! А їй-богу, йде. Я знаю. (Біжить назустріч Андрієві).

Наталя Павлівна. Саню! Не треба, наче ми ненавмисне. Далі, далі.

Співають. Входить Андрій Карпович в такий же робочій сорочці, як і в Івана Стратоновича. Не кажучи нічого, починає підтягати. Карпо Федорович трохи соромиться при синові.

Наталя Павлівна (озираючись). О! А я чую, прибавився ще чийсь голос. (Встає, йде до Андрія Карповина, непомітно, але тривожно вдивляється йому в лице). Туди чуть?

Андрій Карпович. Ото й біда, що чуть. Терпів, терпів та й не видержав. На хвилиночку. Чудесна пісня. Чудесна. Ну, давайте ще раз-два, та й побіжу знов. Сьогодні, Тасюню, кінчаємо. Ну, тату, заводьте, ха-ха-ха! (Тихо, ніжно сміється).

Карпо Федорович (сконфужено). От, доводять старого до гріха. Якби почувла стара покійниця, от би вже вилаяла.

Саня (з легкою посмішкою). Тато стидаються при Андрієві співати.

Карпо Федорович. А от при тобі не стидаюсь. От і мовчи.

Саня (лащиться). Та я ж, татку, ваша найменша. Карпо Федорович. А, ото-то бо й є! "Найменша".

Андрій Карпович (до Наталі Павлівни). А ти диви, на очах дівчина перероджується. їй-богу, ніколи б не подумав, що вона може бути такою ніжною... А все... наша мама... (Ніжно, любовно цілує руку Наталі Павлівни).

Наталя Павлівна (хмуро). Ну, Адю, не треба... Андрій Карпович (здивовано). Тобі неприємно? Наталя Павлівна. Прости, голубчику. Мені якось сьогодні...

Дося. У Наталі голова болить.

Андрій Карпович (злякано). А! Та чого ж то? Та чому ж ти не сказала? А ще співають. (До Сані). Це все ти... "найменша"! Спать, спать!

Карпо Федорович. Ах, господи! А ми ще співаємо... Ходімо, діти, ходім.

Наталя Павлівна (сміючись). Уй-уй! Нещастя? Ми будемо співать! Це найкраще. І Адик з нами. Добре.

Андрій Карпович. Треба йти, Тасюню, Іван Стратонович уже десь аж стемнів весь. Чудесний чоловік, а як хмара раз у раз. Просто хмара. Оце прийшов, і аж душно стало в майстерні. А треба йти... Треба.

Наталя Павлівна (здержуючи його). Ні, ні, ні. Я не пущу тебе сьогодні, не пущу!

Андрій Карпович. Голубонько, ми Мусимо кінчить...

Наталя Павлівна. Нічого не мусите. Ти посидиш з нами.

Андрій Карпович (тривожно). Мамуню, щось ми сьогодні якісь чудні. Може, справді хворі?

Наталя Павлівна. Не хвора й не чудна. Я хочу, щоб ти посидів з нами. Ми будемо співать. Ну, хоч з пів годинки. Саню, заводьте: "Тихо, тихо..." 1

Саня нерішуче дивиться на Андрія Карповича.

Наталя Павлівна. Ну, Саню, заводьте. Тату, сідайте тут з нами...

Сідає на канапу, всаджує по один бік Андрія Карповича, по другий Карпа Федоровича.

Наталя Павлівна. Отак... Так гарно... Так любо.. Нічого не страшно... (Пригортається).

Андрій Карпович. Як дівчинка мала, яка вискочила з темної хати.

Наталя Павлівна. Ну, Саню!

Саня. Що ж? Можу. (Співає). Тихо, тихо...

За нею всі. Наталя Павлівна підбадьорує Карпа Федоровича, Андрій Карпович про себе посміхається, поглядаючи на батька.

Входить Іван Стратонович. В руках у нього пляшечка з чимсь. Похмуро посміхається. Наталя Павлівна насторожується.

Іван Стратонович (з кривою посмішкою). Просто ідилія.

Наталя Павлівна (дзвінко). Прилучайтесь, Іване Стратоновичу.

Іван Стратонович. Нехай колись другим разом.

Андрій Карпович (встаючи). То правда, а зараз до роботи, до роботи. Ви вже не сердьтесь, любий, що я...

Іван Стратонович. О, прошу... Я сам прийшов трошки спочинуть. Та й Наталі Павлівні ось лавро-вишне-вих капель приніс. У неї голова боліла. Прочу (подає Наталі Павлівні пляшечку).

Наталя Павлівна (сміючись бере). О, які ви добрі! І не думала, що ви пам'ятаєте. Дякую, дякую! Тільки у мене вже голова не болить і нерви заспокоїлись.

Іван Стратонович. Уже?

Наталя Павлівна. Уже, Іване Стратоновичу, дуже вам дякую. Я все-таки сховаю, може, колись здадуться. (Іде до себе в кімнату).

Андрій Карпович (до Івана Стратоновича здивовано). А знаєте, це чудесні каплі! Я раніше не вірив, що вони допомагають, а раз випив, і справді далеко краще стало. Дале-е-ко краще. Чудесні каплі!

Іван С т р а т о н о в и ч. О, чудесні!

Наталя Павлівна входить.

Іван Стратонович. А ви б все-таки випили, Наталю Павлівно. Хе-хе-хе! От і Андрій Карпович говорить, що чудесні каплі!

Андрій Карпович (гаряче). Прекрасні каплі. Вірю! Вірю й поклоняюсь. Ти б справді, мамуню, випила, спала б краще. Тобі потрібно побільше спочивати.

Іван Стратонович. Іменно! Чудесно б заснули.

Наталя Павлівна. Ні, дякую. Я засну й так. Адю. Щось я хотіла сказати?.. Забула... Ага, так. Я чула, що тато хоче вчитись механіці? (Сідає коло Карпа Федоровича, той трішки зміщується, але видержує погляди). Правда, тату? Адю, це ж можливо, правда?

Андрій Карпович. Цілком. Тато вже нам і так допомагає.

Карпо Федорович. Та що там тієї помочі од темного!

Андрій Карпович (сідаючи теж). Сідайте, коли так, Іване Стратоновичу. (До батька). О, через півроку ви в нас будете таким механіком, що чудно! їй-богу! Саня артисткою, а Досю заміж! Га, Досю? Хе-хе-хе!

Дося (що шепотілась з Санею). Ти, Андрійку, знаєш, що я ніколи не вийду заміж, ну... і не треба.

Андрій Карпович. Ого! Чудесного жениха тобі знайдемо. Правда, Іване Стратоновичу? Та що ви сьогодні такий хмурий, як гріх?

Іван Стратонович (що ходив, зупинившись). Скучно. Од скуки я навіть хочу запропонувати вам почитати що-небудь уголос... Так, всією сім'єю... У мене тут єсть одна цікава річ...

Андрій Карпович. Чудесно! Тільки робота у нас, Іване Стратоновичу... Га?

Іван Стратонович. Та це недовго... Ви як, Наталю Павлівно?

Андрій Карпович. Тасю, почитаємо? Господи! Що з тобою, ти біла, як стіна!

Всі стривожені. Саня підбігає.

Наталя Павлівна (хоче посміхнутись). Нічого. Це так...

Іван Стратонович. От бачите, я ж вам кажу, краще випийте лавро-вишневих капель.

Наталя Павлівна мовчки дивиться на нього.

Андрій Карпович. Справді, серце, випий... Випий, голубко, це чудесні каплі, я по собі знаю. Принести тобі? Саню!

Наталя Павлівна (поспішно, різко). Не треба

Андрій Карпович. Та що з тобою?

Наталя Павлівна. Ах! Нічого зі мною нема. Ну, зблідла трохи. Ну, голова болить... Право, Адю, я як маленька дитина у тебе. Ну що тут такого? Ну що тут такого? Та й ви,

Іване Стратоновичу, як навмисне сьогодні дуже дбайливі. Давайте краще співать. Це найкраще.

Андрій Карпович. Ну, куди тут співи. Краще дійсно почитать що-небудь. От Іван Стратонович щось там має. Хай чита, а ти поклади голівку мені на плече, заплющ оченята, й чудесно буде. їй-богу.

Наталя Павлівна. Ні, я читать не хочу. Щось інше...

Андрій Карпович. Капризна яка сьогодні наша мамуня. Ну, співають так співають. Тільки пізно вже, може? Зачини, Досю, балкон. Ну, будемо співать, Іване Стратоновичу, сідайте, будемо басувать. Тільки якої, панове, га? Я, знаєте, здається, мертвий з могили вилізу, як почую, що коло мене десь співають. Ну, що: тобі лучче трішки?

Наталя Павлівна. Лучче, лучче... Сиди так коло мене.

Іван Стратонович. А я так стояв би за те, щоб читать. Наталі Павлівні спокійніше було б.

Саня (різко). Співать будемо! (Вороже дивиться на Івана Стратоновича).

Іван Стратонович (здивовано-хмуро дивиться на неї, потім на Наталю Павлівну пильно). Ви думаєте, що Наталі Павлівні лучче буде, як співать?

Саня. Раз вона так хоче, то, значить, лучче.

Іван Стратонович. Ну, я б цього не сказав.

Наталя Павлівна. Саню... Іди сюди. (Саня підходить, Наталя Павлівна бере її голову, цілує). Моя хороша дівчинко!..

Андрій Карпович. Ну, а тепер співать. Правда, тату? Трішки заспіваємо й до роботи. Ну, панове, яку?

Іван Стратонович. Давайте "Як умру, то поховайте...".

Саня. Ну, це сумна, і тато не знають. Іван Стратонович. Нічого, будуть за нами тягнуть.

Андрій Карпович. А пісня чудесна, давайте? Тасю?

Іван Стратонович. Це якраз для Наталі Павлівни. Підходяща.

Андрій Карпович. Правильно. Тільки тихо-тихо, панове, ну, баси починають. Саню, Досю, ви ж глядіть. Ти, Тасю, можеш не співать, ти собі сиди... Ну! (Диригуючи починає).

Як умру, то поховайте...

Співають: Андрій Карпович співає, схиливши лице до Карпа Федоровича, той конфузиться, але тягне за ним, Іван Стратонович з понурою посмішкою дивиться на Наталю Павлівну.

Наталя Павлівна (сидить, одкинувши голову назад з заплющеними очима. Раптом, після другого куплету, встає й говорить рівним стомленим голосом). Ні, піду ляжу. Спів гірше. Ви, справді, краще читайте. Читайте, Іване Стратоновичу, я піду ляжу.

Андрій Карпович. Мамуню!

Іван Стратонович. Бачите, я вам казав, випийте лавро-вишневих капель!

Наталя Павлівна. Може, й вип'ю. (До всіх). Ви собі сидіть, не турбуйтеся, ради бога. Єрунда. Ось вам Іван Стратонович прочитає, а я, може, засну...

Андрій Карпович. Ну, куди тут читать. Ото біда яка... Ніколи не боліла голова... Мамуню, може, лікаря покликать?

Наталя Павлівна. Дякую, Адю. Це ж дурниця, я просто втомилась. Спокійної ночі! Усі. Спокійної ночі.

Карпо Федорович (поспішно). Ходімте, діти, ходімте. Пора і нам спать.

Іде. Саня й Дося виходять з ним.

Іван Стратонович. Ну, ходімте й ми, Андрію Карповичу! Хай наша хазяйка засне, спочине. А ми, може, вдвох почитаємо...

Наталя Павлівна. Адю, останься на хвилинку! На одну хвилиночку.

Іван Стратонович. А я, значить, сам піду? Ну, спокійної ночі, Наталю Павлівно! А капельки приймете? Хе-хе-хе. (Виходить).

Андрій Карпович (здивовано). Що ж тут смішного? Глупо, й більш нічого.

Наталя Павлівна. Він дума, що я хочу по дамському звичаю пококетувати своїм стражданням, щоб мене жаліли. (Іде до канапи). Сядь, Адю...

Андрій Карпович. Глупо, й більш нічого. (Сідає поруч).

Наталя Павлівна (якийсь час сидить з заплющеними очима. Раптом кладе руки на плечі Андрія Карповина). Адю, я хочу дати тобі кілька питань, будеш одпо-відати мені щиро, по совісті?

Андрій Карпович. Мамуню, хіба я коли...

Наталя Павлівна. Ну, добре. Скажи: ти любиш мене?

Андрій Карпович. Тасюню! Ти б ще спитала, скільки буде два рази по два...

Наталя Павлівна. Ну, добре. Ти віриш мені?

Андрій Карпович. Як богіві.

Наталя Павлівна. Чекай. Ти одповідай, подумавши. Скажи, ти повірив би, якби тобі сказали, що я тебе обманюю?

Андрій Карпович. Тасю! Що з тобою? Що за розмова?

Наталя Павлівна. Одповідай, Адю, і не звертай уваги, у мене сьогодні нерви трішки розійшлись... Ну?

Андрій Карпович (подумавши). Ні, не повірив би. (Спалахнувши). А той, хто говорив би... мерзота, й більше нічого!

Наталя Павлівна (слабко посміхнувшись). А якби я, дійсно, зрадила... Дійсно... Що б ти?

Андрій Карпович (з тайним ляком). Тасю... Тасю...

Наталя Павлівна (весело сміючись). Господи, зблід як! Заспокойся, хороший, ніякої зради нема, я тільки хочу знать, як ти любиш мене... і як віриш.

Андрій Карпович. Ну, Тасю, ти підбираєш поганий спосіб узнавать... Фу! (Витирає лоба).

Наталя Павлівна (тривожно). Тобі погано? Ну, вибач мені, вибач мені, хороший, я погана, вибач, Адю...

Андрій Карпович. Та нічого, нічого... Тільки, Тасю, ти можеш не питать мене про це... Ти знаєш сама, як я тобі вірю... Здається, малим богіві так не вірив. їй-богу. Знаєш,

скажу тобі правду: спочатку, як побрались, я не вірив тобі, мучився, думав — просто з жалості ти пішла за мене. Думав, що я тобі як мужчина просто гидкий. Знаєш... я навіть не смів іти до тебе, як до жінки. Чекай, як говорить, то вже говорить. Іноді я навіть думав, що ти вийшла за мене через те, що надієшся бути багатою. Одну хвилинку, одну тільки хвилинку раз так подумав! І то давно, мамуню, давно! Тепер я тільки молюсь на тебе, тепер я іноді такий щасливий, що аж страшно, за що мені таке щастя? Зо всіх боків щасливий: як син, як мужчина, як брат, як чоловік, як людина, як... Тасю, Тасю! Ти ще питаєш? Та якби це трапилось, що ти... що ти обманювала, знаєш, це був би якийсь один жах. Це був би кінець!.. Це було б гірше смерті! Куди: якби ти (не дай бог!) померла, це було б в сто — куди! — в тисячу раз легше... Смерть я, може, пережив би, а обман... Ой, мамуню, не треба навіть говорити... Не треба!

Наталя Павлівна (тихо гладить його по голові). Не будемо, не будемо, любий... Посидимо так трішки і... підем спати. Мені трішки сумно сьогодні, хотілось з тобою на самоті побути.

Андрій Карпович. Я ж вранці прийду... (З жагою). Прийду до моєї жіночки, в теплу постельку до неї. Щастя мое!

Наталя Павлівна (встаючи). Ну, а тепер іди працювати. Годі... Піду ляжу...

Андрій Карпович. Ти б, справді, мамуню, капельок прийняла. Га?

Наталя Павлівна (з посмішкою). Може, й прийму. Ну, прощай! Роби, хороший. (Обнімає й цілує).

Андрій Карпович. Так, наче на поїзд їдеш... Спи спокійно. Іван Стратонович, мабуть, лютує... До ранку, мамуню... (Виходить).

Наталя Павлівна хитає йому головою, якийсь час стоїть непорушно й задумливо на місці, потім стріпується, глибоко зітхає і йде до себе в кімнату. Через якийсь час виходить з пляшечкою в руці. Сідає коло столу, схиливши голову на руки. Встає, дико озирається, іде до балкону, одчиняє двері, немов хоче покликати когось, вертається і знов сідає. Дивиться на пляшку, піднявши її до світла. Входить Іван Стратонович через двері з кухні.

Наталя Павлівна (здрігається, ховає пляшечку, встає, суворо й різко). Чого вам ще треба? Знов підслухували?

Іван Стратонович (понуру, мовчки й помалу підходить, виймає з кишені якийсь папір, розгортає, показує і рве). Вексель. (Потім виймає пакуночок листів, кладе на стіл перед Наталею Павлівною). Листи. (7 дивиться на неї насторожено-чекаючим, хмурим, гарячим поглядом).

Наталя Павлівна (жадно хапає листи, ховає на грудях, потім дивиться на нього й застигає. Іван Стратонович видушує на губах понуру посмішку). Іване!

Іван Стратонович (так же дивиться, хрипло). Я не читав їх.

Наталя Павлівна, збезсилівши, сідає, не зводить з нього очей.

Іван Стратонович. Ну, тепер можете прогнати мене і скінчить комедію. Кінчайте швидше.

Наталя Павлівна раптом встає, обнімає його й жагуче цілує.

Іван Стратонович (задихаючись). Це подяка чи... чи...

Наталя Павлівна (один мент вагається, але дивиться в його гарячі дикі очі і, обнявши, говорить). Любов... Любов...

Іван Стратонович (жагуче цілує). Тасю!.. Тасю!.. Ходім до мене. Ходім... Ми зараз вернемось.

Наталя Павлівна (одхиляючись). Іване... Це — безумство.

Іван Стратонович. А-а! "Безумство"... Тепер теж безумство?

Наталя Павлівна. Ти не віриш мені й тепер?

Іван Стратонович. Не вірю. Що тобі стоїть обнять?

Наталя Павлівна. Значить, я повинна йти для доказу?

Іван Стратонович. Ти боїшся?

Наталя Павлівна. Ні, я для доказу не піду. Піду, коли бажання поведе.

Іван Стратонович. Значить, я мушу вірить словам тільки?

Наталя Павлівна (дивиться в його лице, помалу). Ні, я дам тобі інший доказ... Чуєш, Івасю? Я дам другий доказ, і ти повіриш... Тільки треба заспокоїтись. Чуєш?

Іван Стратонович (хрипло). Коли?

Наталя Павлівна. Коли? Не знаю. Хутко. Три тижні, два, не знаю. Ти мусиш ждати. Чуєш? Я хочу тепер тебе випробувать, чи ти віриш мені... Говори, віриш?

Іван Стратонович. Не знаю. Знаю, що ти отруїла мене своїми словами. Я не знаю, чому віриш. Убий мене, тільки правду дай! Дай.

Наталя Павлівна. Дам. Тільки не зараз, а тоді, коли ти мені будеш вірить, а не доказам. Чуєш? Будеш ждати?

Іван Стратонович. Не знаю... Мушу... Тепер ти безпечна. Сила на твоєму боці.

Наталя Павлівна. Не говори дурниць. Хіба я не розумію, що ти думав, як вертав листи, і що зараз стоїть в твоїх очах? Я завжди в твоїх руках і без листів.

Іван Стратонович. А! І через це тільки й поцілунки ці?

Наталя Павлівна. Не говори, кажу, дурниць! Якби, через це, я б зараз пішла до тебе. Я хочу дати тобі такий доказ, щоб ти все життя вірив мені. Але ти мусиш ждати. І ні одного слова, ні одної сцени. Хоч би я обнімалась на твоїх очах з Андрієм, Тосем, зо всіма мужчинами,— ти мусиш мовчати і ждати. Чуєш?

Іван Стратонович. Доки? Все життя?

Наталя Павлівна. Ні, далеко менше. Сказала, не більше місяця. Я хочу тебе провирить. А тоді доказувать тобі. Будеш ждати?

Іван Стратонович (мовчить). Буду.

Наталя Павлівна. Ну, а тепер іди до Андрія. Я стомилась. Цілуй. (Обнімає). Іди.

Іван Стратонович похилений, похитуючись, виходить. Наталя Павлівна безсило сідає на стілець, кладе голову на стіл і тихо, безнадійно ридає.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Там* же. Ранок. На столі наготовлено для обіду

Іван Стратонович (з капелюхом в руці). Я не маю більше сил. Чуєш? Не маю. Не

можу ждати!

Наталя Павлівна. Мусиш, Івасю. Мусиш, бідний... Та не ходи, зараз же обідать будемо.

Іван Стратонович. Я піду пройдуся... Ще якби хоч робота. В роботі забував. А як здали мотор... Цей тиждень мені здається довгими роками... (Криво посміхаючись). Може, ти сподіваєшся, що я збожеволюю?

Наталя Павлівна. Іване! Це віра твоя?!

Іван Стратонович (зщулившись). Вибач, я не хотів... Я божевільний...

Наталя Павлівна. Ох, швидше б уже!

Іван Стратонович. Ти не скажеш мені?

Наталя Павлівна. Нічого не скажу... Жди.

Входить, наспівуючи, Саня. Змовкає.

Іван Стратонович. Ну, піду пройдуся. (Виходить).

Саня. Господи! Він з кожним днем стає таким, що аж душно при ньому в хаті. Ну що, болить голова, Наталю?

Наталя Павлівна. Ні, дитинко, нічого. Трішки.

Саня. І що сталось таке з вами? Андрій каже, що ви ніколи нічим не слабували. А за цей тиждень ви просто з лиця зійшли. (Несміло). Може, у вас горе є яке, Наталю?

Наталя Павлівна (сміючись). Горе? Що ти, дівчинко моя? Хіба ви мене не любите? Хіба нам не щастить? Ось не сьогодні-завтра грошей матимемо цілу купу.

Саня (сумно). А все-таки ви невеселі. Пульхера каже, що бачила раз, як ви плакали.

Наталя Павлівна (регочеться). Хіба? От це старенькій привидилось. Я вже забула, коли плакала! Ну що, може, трішки за піаніно сядемо? Га?

Саня. Сядемо. Тільки щоб у вас голова не боліла. Ви й так цілі дні граєте на уроках.

Наталя Павлівна. О, хутко вже ніколи грать не буду! Ну, сідаймо.

Дзвінок.

Наталя Павлівна. Дзвонять?

Саня (біжить). Мабуть, Андрій. (Вертається з листом). Лист, Наталю! Лист! Мабуть, від компанії. Дивіться, тут ось на конверті щось не по-нашому надруковано... Що вам, Наталю! Ой матінкс?!

Наталя Павлівна (дуже схвильовано). Нічого... Це про мотор. Відповідь... Так швидко. (Прикладає руку до серця. Розриває конверт, читає, безсило сідає).

Саня (з ляком). Що? Не добре? Не хочять?

Наталя Павлівна. Ні, навпаки... Просять Андрія прийти підписати контракт.

С а н я. А ви наче не раді?

Наталя Павлівна. Я? Не рада?.. (Раптом підводиться, піднято). Я не рада? Ха-ха-ха!.. Ні, я рада... Я страшенно рада. Тепер кінець... О, я безумно рада! Де Андрій? Ах, він пішов до Сердюкових. Саню, біжи зараз за ним. Знаєш де?

Саня. Знаю.

Наталя Павлівна. Біжи зараз, клич, хай киди все. Де Дося? Досю, Досю!

Саня. Дося пішла на пошту.

Наталя Павлівна. Ах, на пошту. Так, так, Дося пішла на пошту. Наша тиха, покірна Дося пішла на пошту. Так, це правильно... Ах! Що ж я хотіла?.. Забула... Це вдарило мені в голову... Біжи, дитинко, біжи! (Ходить).

Саня (тривожно слідкує за нею). Може б, вам води дати?

Наталя Павлівна. Води? (Морщить лоба, пригадуючи). Ах, так... Води... Ну да... (Іде до дверей в кухню). Пульхеро! Пульхеро! Біжи, Саню, біжи...

Саня не рушиться. Входить Пульхера.

Наталя Павлівна. Пульхеро, біжіть зараз до панича Тося, покличте його сюди; скажіть, щоб зараз же, зараз же йшов. Щоб кидав усе й зараз же біг сюди! Швидко, Пульхеро!

Пульхера (пильно дивиться на неї, строго). А знаєте, що я вам скажу, пані?

Наталя Павлівна. Ну?

Пульхера. А то, що вам треба, як панові, покласти рушничок на голову, бо щось ви...

Наталя Павлівна (щось згадавши). Ага! (Біжить у свою кімнату, зараз же вертається). Ну, нічого. Та біжіть же, Пульхеро! Та чого ви стоїте, господи!

Пульхера. Ну, знаєте, що я вам скажу?

Наталя Павлівна. Ах, Пульхеро, потім скажете, ідіть швидше. Та скажіть, щоб зараз же йшов.

Пульхера. Та скажу. А вам скажу, що коли ви ще з тиждень побігаєте по отих своїх уроках, то...

Саня. Та Наталя вже не будуть давати уроків. Вже контракт підписувати буде Андрій. Ось листа одержали.

Пульхера (радісно вражена, хреститься). Ну, слава ж тобі, господи! Так би ж і сказали! Біжу! Біжу!.. (Біжить у кухню).

Наталя Павлівна (тихо сміється, злякано до Пульхери). Та куди ж ви?

Пульхера. Та хустку ж хоч накину на себе.

Наталя Павлівна. Та тут же через дорогу, одна хвилина.

Пульхера. А хоч би й півхвилини, то хіба я молода дівчина, щоб по вулиці отак бігати? Зараз, зараз.

Наталя Павлівна. Ах, боже!.. Саню! А ти ж чому не біжиш?

Саня. Зараз. Я татові скажу. Добре? От зрадіють, боже! (Хутко вибігає).

Наталя Павлівна швидко ходить по хаті. Виходить Пульхера з "великою хусткою на плечах.

Пульхера (на ходу говорить). Біжу, біжу. А як нема вдома?

Наталя Павлівна. Мусить бути! Мусить. Він в цей час раз у раз вдома.

Пульхера. Ну, а як не буде?

Наталя Павлівна. Як не буде? Як не буде — я сама піду шукати його. Та він вдома. Біжіть, Пульхеро!

Пульхера. Та біжу, біжу. Ну, слава тобі, господи! (Вибігає).

Назустріч їй хутко входить Карпо Федорович.

Наталя Павлівна (кидаючись до нього, обнімає*, цілує, милує). Татуню!.. Татуню! Сьогодні наше свято. Сказала вам Саня, сказала? Сідайте тут, сядемо обоє. Ви раді, татусю? Раді?

Карпо Федорович. Змилювався бог, змилювався над нами за наше терпіння.

Наталя Павлівна. Таточку! Ви заслужили. Ви заслужили. Тепер все буде добре. Тепер ви спочинете, правда?

Карпо Федорович. Тепер спочинемо. До смерті за вас молитимем бога, щоб дав вам вік довгий, щастя...

Наталя Павлівна. О! Я буду тепер довго-довго жити! Тепер, тату, будемо спочивати. Ми з вами наробились. Правда? Мій тато був за сторожа при церкві. Я вам уже казала? Він був схожий на вас, такий же тихенький. Він тільки в труні знайшов спочинок. Не довелось, татуню, йому спочити тут. Ви за нього спочинете, правда? І за нього, і за себе. Правда? Я трішки, тату, ніби не при собі, але така ж радість, така радість. (Схоплюється, біжить на балкон, визирає на вулицю. Раптом махає рукою й біжить у сіни). Тось, тату, йде! Треба йому сказати. (Біжить знов до нього., обнімає, цілує). Я здуріла, таточку, з радості. Але ви не лякайтеся, ця дурість не страшна... Правда?

Карпо Федорович (щасливо весь час посміхаючись, гладить руки). Ой ні, не страшна, не страшна. Таку дурість дай боже всякому...

Наталя Павлівна. Таточку, я хочу щось наодинці побалакати з Тосем. Я хочу зробити з ним несподіванку Андрієві, як на іменини.

Карпо Федорович (схоплюючись). Та говоріть, говоріть. Я вийду, я вийду...

Наталя Павлівна. Татуню, ви не сердитесь? Ні?

Карпо Федорович. Ой, що ви!.. Наталю...

Наталя Павлівна. Тату, а коли ж ви мені казатимете "ти" і "доню"? Га? Коли?

Карпо Федорович. Та я... Не смію я, доню.

Наталя Павлівна (радісно цілуючи). Спасибі. Спасибі, таточку!

Входить Тось. Хмурий.

Пульхера (входячи за ним). Ось привела. Заздрять, що не їм таке щастя, та й не радіють. Он які!

Тось. Я, Пульхеро, радію, та в мене сьогодні голова болить. Драстуйте, Карпо Федорович.

Пульхера. А! Панська хвороба. Поменше б книжок читали... (Виходить).

Карпо Федорович (здоровкаючись з Тосем). Та я піду собі. Говоріть, говоріть. (Виходить).

Наталя Павлівна (зразу стихаючи вся). Тосю! Я хочу з тобою говорити.

Тось (з підозрінням). Прошу.

Наталя Павлівна (показує на лист). Сьогодні Андрій підписує контракт.

Тось. Так. Пульхера казала. Дуже радий. Поздоровляю. Ну?

Наталя Павлівна. Який холодний, чужий, ворожий погляд.

Тось. Річ не в моїм погляді. Ну, що далі?

Наталя Павлівна. Не треба так дивитись на мене, Тоську, не треба, коханий мій.

Єдиний, коханий мій! (Раптом обнімає Тосю, припадає до грудей йому і рвучко, голосно, з мукою ридає).

Тось (злякано). Тасю! Тасю! Голубко! Дорога моя! Що з тобою! Що з тобою, скажи мені... Та що ж з тобою, господи, ти хочеш мене з розуму звести, чи що? Тасю!

Наталя Павлівна (підводиться, дивиться на нього, хапає його за голову й цілує з дикою жагою очі, лоб, ніс, вуса). Єдина радість!.. Єдине світло... Сонце...

Тось. Голубонько, рибко, що з тобою? Що це все значить, скажи ж, не муч мене... Тасю, хтось ввійти може!

Наталя Павлівна. Хай! Хай входять... Хай всі бачать... Мій єдиний, мій... (Ридає).

Т о с ь. О, що ти зі мною ж робиш! Що з тобою? Ти прощаєшся зі мною? Говори! Прощаєшся?

Наталя Павлівна. Підожди... Я зараз... Це слабкість... Цього не повинно бути... Я зараз... Тосю! Ти любиш мене?

Тось. Тасю! Ну, що за питання?

Наталя Павлівна. Правда, я сама не знаю, що говорю. Я знаю, ти любиш. І я люблю тебе. Ох, як же люблю!.. Пам'ятаєш, як ми купували у бабуні насіння, а вона думала, що ми чоловік і жінка? А хіба ми не чоловік і жінка? Хто може сказати, що ні? (З невимовною ніжністю). Тосику!.. Котику!.. Хлопчику мій!.. Вогнику мій...

Тось. Тасю!.. Та що таке, ти скажеш мені? Що за мука?!

Наталя Павлівна (мовчить. Рішуче). Тосю! Віриш ти мені, що я тебе люблю, скажи?

Тось. Тасю! Для чого ці підходи, говори прямо.

Наталя Павлівна (твердо). Я тебе питаю, ти мені відповідай. Віриш?

Тось. Ні!

Наталя Павлівна. Фр-р. Вогнику!

Тось. Не вірю. Я чую, що ти мені зараз скажеш. Що тепер ми мусимо розійтись. Можеш говорити, я спокійний.

Наталя Павлівна. Спокійний? Зовсім? О, хлопчику мій... Ні, ні, я хочу тобі сказати, що ми ніколи не розійдемося тепер. Чуєш? Ніколи.

Тось (засіявши). Тасю! Це правда? Правда?

Наталя Павлівна. Правда. Ти будеш мені тепер вірити, що я любила і люблю тебе. Чекай, дитинко. Тільки я ще хочу одно сказати. Слухай, Тосю. Ніколи,— чуєш? — ніколи ні одній людині ти не повинен того говорити, що між нами було. Чуєш?

Тось. Я не розумію, Тасю: всі ж все одно будуть бачить...

Наталя Павлівна. Те, що будуть бачить, це друга річ. А вони не повинні знати того, що було. Ти даєш слово?

Тось. Скільки хочеш... Тільки я не розумію...

Наталя Павлівна. Ні, ти присягнись мені нашою любов'ю, що додержиш слово. Присягнись, що ти віриш мені.

Тось. Присягаюсь, Тасю.

Наталя Павлівна. Ну, от і все. Тепер все буде добре... Тільки щоб ти вірив, що я люблю тебе, що тебе одного любила й люблю... Гляди ж, Тосю, особливо Андрій не

повинен нічого знати. Чуєш?

Тось. Тасю! Я чую... Але я все-таки не розумію. Ти ж покинеш Андрія?

Наталя Павлівна. Покину.

Тось. Він же буде знати, через що і для чого покинула. При чому ж тут моє слово? Ти щось... Я не розумію.

Наталя Павлівна. Я це все беру на себе, ти не думай про це. Вибрешусь. Я ж умію брехати. Ха-ха-ха. Безодня, правда!

Тось (з підозрінням). І вже не боїшся, що це вб'є Андрія?

Наталя Павлівна. Не боюсь! Навпаки, я дам йому на все життя спокій і певність у себе. Дам те, що найбільш потрібно. І дам брехнею! Чуєш, брехнею! Хай же живе брехня!

Тось. Тасю! Це негарно.

Наталя Павлівна. Що? Що негарно?

Тось. Ця твоя радість.

Наталя Павлівна (піднято). Хіба? Ха-ха-ха! Мій правдивий хлопчик не любить брехні? Навіть тої, що дає радість? Хлопчику, що єсть істина? Істина є постаріла брехня. Всяка брехня буває істиною... Філософія, правда. Мій поет не любить філософію? Не треба. Не треба її любити. Вона мутить розум... (Задумується).

Тось. Тасю... Ти це серйозно все говорила чи жарт був?

Наталя Павлівна. Що? Про істину?

Тось (різко). Про те, що покинеш Андрія.

Наталя Павлівна. Серйозно... Ох, серйозно... (Схоплюється з жахом). Тосю! Тосю... Невже це серйозно? Невже це? Тосю!

Тось (холодно). Це від тебе залежить.

Наталя Павлівна. Тосю! Боже мій?.. (Раптом спиняється). Фу, фу. Ще істерики бракує. Зовсім все було б добре.

Тось. Коли ж ти покинеш Андрія?

Наталя Павлівна (дивиться на нього). Тосік не вірить, правда?

Тось. Я повірю тоді, коли ти це зробиш.

Наталя Павлівна. А як не зроблю?

Тось. Значить, ти мене дурила, як і завжди.

Наталя Павлівна (тихо). Зроблю, Тосю. Я зроблю, а ти своє слово пам'ятай. Чуєш? І пам'ятай, що б не сталося, чуєш, що б не сталось, що Тася тебе любила і зробила... і... Словом, інакше не могла вона. Чуєш?

Тось. Що "не могла"? Що б сталося? Що ти не покинеш Андрія? Так?

Наталя Павлівна. Я тобі говорю, що б не сталось. Я не знаю, що може статись. Годі. (Стомлено). Ох, швидше б, швидше!

Тось (обнімаючи її). Я не смію, Тасю, вірити своєму щастю... Тебе ж не вгадаєш...

Наталя Павлівна. І не вір, котику. Вір тільки, що я люблю тебе. І все буде добре... Чекай, здається, йдуть. Ти, розуміється, не будеш тікати? Ти мусиш тут бути сьогодні. Сьогодні будемо веселі. Добре? Обіцяєш?

Тось. Обіцяю.

Дзвінок.

Наталя Павлівна. А потім... Що буде, то буде. Коханий, єдиний мій. (Хапає голову Тосю, дико, жагуче цілує і біжить у сіни).

Тось в радісному непорозумінні. Входять Наталя Павлівна, Андрій Карпович, Саня й Іван Стратолович. Всі радісні, сяють, крім Івана Стратоновича.

Андрій Карпович. Тасю. (Обнімає її, цілує). Наталя Павлівна. Наша взяла, Адю? Андрій Карпович. Наша? Де лист? Наталя Павлівна (біжить до столу, подає). Ось! Андрій Карпович (до Івана Стратоновича). Ану,

про віщо воно шкрябає... (Щасливо сміється. Обидва читають).

Іван Стратонович (хмуро, байдуже). Нічого.

Андрій Карпович (обурено). "Нічого". Він каже, "нічого". Ну, ви подивіться на цю мару. (Побачивши Тосю). Доброго здоров'ячка, Тосю! Ну, ви подивіться на цього... на цього песиміста. Ну? Я мало не підскачів вище ліхтаря на вулиці, як зустрівся з Санею, а зустріли його, і ось вам... Хмара хмарою. Та ви розумієте, чоловіче, чим це пахне? Га?

Іван Стратонович (з посмішкою). Десятьма тисячами. І ще чим-небудь. (Зиркає на Наталю Павлівну).

Андрій Карпович. "Десятьма тисячами". І це йгому так, наче він щодня має по двадцять тисяч... Ні, я з таким чоловіком не зговорюсь, Тасю! Сьогодні у нас бенкет, сьогодні ми... Пульхеро!

Саня (біжить до дверей в кухню й гукає). Пульхеро! Пульхеро!

Андрій Карпович. Тасю, сьогодні бенкет. У нас є хоч трохи грошей?

Наталя Павлівна (весело). Рублів десять знайдеться!

Андрій Карпович. Тільки всього? Ех, жаль. Шам-панії б жарнуть.

Наталя Павлівна. Позичить можна... Тосю, у тебе нема?

Тось (з силувано-веселою усмішкою). На таке блага діло мусить бути. (Виймає гаманець, рахує). П'ятнадцять рублів і двадцять копійок.

Входить Пульхера.

Андрій Карпович (до Тосю). Чудесно! Знаменито!.. Давайте сюди, давай, Наталю, твої. Пульхеро! Сьогодні у нас буде бенкет, чуєте?

Пульхера. Та чую. Той, що з кокардою?.. Колись приходив...

Всі регочуть.

Пульхера (удаючи сердиту). Еге ж, засмійтеся. Може, що стара догадається, що він за один, отой... як ви його назвали.

Андрій Карпович. Бенкет, Пульхеро, бенкет: гулянка.

Пульхера. А-а! Бенкет... Ну, так би й казали... Ну, та що буде?

8* 195

Андрій Карпович. Так от... (До Наталі Павлівни). Ні, я, Тасю, не вмю... Це не мое діло.

Наталя Павлівна. Треба, Пульхеро, купити вина... Чуєте?

Пульхера. Ба ні, не чую, треба купити картоплі. Всі сміються.

Наталя Павлівна. Ну, так от тої картоплі, що зветься вином. Тільки... А знаєш що, Адю? Краще написати на записочці, а то Пульхера забуде.

Андрій Карпович. Чудесно! Знаменито! Де папір?

Тось (виймає записну книжку). Ось маєте. (Видирає лист, подає з олівцем).

Андрій Карпович. Знаменито! Так шампанського, панове? Дві пляшки? (Пише). "Шампанського". Так. Ще чого, Наталю?

Наталя Павлівна. Я не знаю...

Іван Стратонович. Монопольки просто!

Андрій Карпович. Фе, демократ. Ну, можна й простої. (Пише). Все? Чудесно. Ось маєте, Пульхеро. Знаєте, де магазин?

Пульхера. Ще б чого не знала. Це, за церквою? Андрій Карпович. Де за церквою? Аптека?

Всі сміються.

Пульхера. От раденькі! Яка аптека? Аптека по один бік, а то по другий.

Андрій Карпович. А правильно, правильно. Вибачайте, Пульхеро, вибачайте, ради бога! (Уклоняється).

Пульхера. Та тут все, значить, списано?

Наталя Павлівна. Все. Та швиденько, Пульхеро.

Андрій Карпович. Одна нога тут, а друга там.

Пульхера. А сама посередині: ні туди ні сюди.

Наталя Павлівна. Звожчика візьміть, Пульхеро.

Пульхера. От ще чого не було! Ще на звожчиках мене покатаєте?

Андрій Карпович. Правильно, Пульхеро! Беріть звожчика. Беріть!

Пульхера (сміється). І вигадують же. Що ж, візьму. А обід потім? (Виходить).

Наталя Павлівна. Потім, потім... Саню, а де ж тато? Поклич швидше! От маєш.

Андрій Карпович. Він уже знає?

Саня (вибігаючи). Знають!

Тось (бажаючи бути веселим, до Івана Стратоновича). Значить, хіміко, вас можна поздоровить тепер?

Іван Стратонович. А вас? Тось. Мене? А я тут при чому?

Іван Стратонович (з хмурою посмішкою). А як же, член щасливої сім'ї!

Тось. В такому смислі... згоджуюсь.

Іван Стратонович. Згоджуєтесь?

Наталя Павлівна (весело). Панове! Тільки хоч сьогодні не гризійся, Іване Стратоновичу, ви мені колись обіцяли бути хорошим. Пам'ятаєте?

Іван Стратонович. Ми й не гриземось, Наталю Павлівно. Просто собі розмовляємо, як добрі приятелі. Я от, наприклад, хочу навіть просить Антона Михайловича написати оду на цей урочистий день і прочитати за шампанським. Я настільки вірю в геній Антона Михайловича, що думаю, йому досить часу, поки Пульхера з'їздить туди й назад.

Тось (сміється). Можна.

Наталя Павлівна. Ви злий, Іване Стратоновичу. Навіть в такий день ви не можете.

Андрій Карпович. Бить, бить його треба!

Іван Стратонович. Господи! Та що ж я такого сказав?!

Входять Саня й Карпо Федорович.

Наталя Павлівна (біжить назустріч). Що ж ви сховались, татуню? Тут вся сім'я, а ви десь там.

Андрій Карпович. Ну, тату! Тепер купимо пасіку? Га? Поділимось, я механіку, а ви пасіку. Чи хочете навпаки: я пасіку, а ви механіку?

Карпо Федорович. І так, синку, добре, і так добре. Аби все було добре.

Андрій Карпович. Правильно. Чудесно сказано. Знаменито. Ну, тату, тепер буде все добре.

Карпо Федорович. Дай боже, дай боже.

Андрій Карпович. А як буде погано, то ось хто нас виручить. (Показує на Наталю Павлівну).

Карпо Федорович. А виручить... О, виручить, дай боже, щоб здоров'я більше було.

Наталя Павлівна (дзвінко). Буде, тату! Виручу! Всіх виручу! (Всаджує Карпа Федоровича на канапу).

Тось пильно дивиться на неї, одходить до балкона.

Андрій Карпович. А де ж Дося? Що ж це її не видно?

Саня. Пішла, Андрійку, на пошту. Мабуть, ще до крамниці зайшла.

Андрій Карпович. А... По хазяйству? Ну, Тасю, давай паперу, сідай, пиши листи на всі свої уроки. Адьє, мовляв, і бувайте здоровенькі. Кінець. Сідай, зараз сідай.

Наталя Павлівна. Моментально? Вспію. Зараз я хочу з вами бути. З татом хочу. (Лукаво). Ну, татуню, може, заспіваємо? Ха-а-ха-ха!

Андрій Карпович. А знаєте, цілком справедливо сміються з нас руські. Чи горе, чи радість, зараз "давай заспіваємо". І я вам скажу, панове, це таки чудесний звичай у нас. Ну що, справді, чому б нам не заспівать? Га?

Сміються.

Андрій Карпович (теж сміючись). А, їй-богу, панове. Ну, а що тут такого? От якраз всі зібрались. Га? Як ви думаєте? Поки Пульхера принесе... А то якимось, знаєте, в грудях радість, а вилить... якимось незручно кричать. Французи зараз починають танцювать. Ну, а ми — співають. Га?

Саня (злісно). А кацапи горілкою наливають.

Сміються.

Наталя Павлівна (дивлячись у бік Тося й Сані, які трішки одійшли назад. Піднято). Знаєш, Адю! Може, незабаром ми матимемо ще одну радість, трошки іншого характеру, але теж таку, що заспівать прийдеться. (Показує очима на Тося й Саню). Як думаєте, панове?

Іван Стратонович пильно вдивляється в неї.

Андрій Карпович (з захватом). Чудесно! У, це так чудесно, що й нашій радості далеко!

Саня (озираючись). Що чудесно? Андрійку, я не чула, що чудесно?

Сміються.

Андрій Карпович. Щось...

Саня з непорозумінням дивиться на всіх.

Наталя Павлівна. Ми кажемо, що незабаром матимемо ще одну радість. Але про неї тобі не можна знати.

Андрій Карпович. Ха-ха-ха! Не можна, не можна! Ні-ні, їй якраз не можна знати.

Іван Стратонович. А також Антону Михайловичу.

Андрій Карпович. Безумовно! Безумовно.

Карпо Федорович. Воспретить.

Наталя Павлівна. Ха-ха-ха. Іменно, тату, воспретить.

Тось (червоніючи). Я, панове, нічого не розумію.

Іван Стратонович. А чого ж ви почервоніли, коли не розумієте? Тось. Я?

Наталя Павлівна. Ха-ха-ха! Санюсь теж, видно, не зрозуміла. Правда? Правда? (Біжить до неї). Ой, зовсім не розуміє, червона, як сонце.

Тось (спалахнувши, до Наталі Павлівни). Наталю Павлівно!

Наталя Павлівна (швидко до нього). Фр! Фр! Уже!

Тось. Кумедні жарти.

Саня (раптом, видно зрозумівши). Ой, які ж бо, їй-богу! (Вибігає).

Сміються.

Наталя Павлівна. Саню! Санюсь! Не будемо! Даю слово, що не будемо! Бідна дівчина! Тось. Наталю Павлівно!

Наталя Павлівна щось шепоче йому на вухо. Тось пильно дивиться на неї, зразу стихає й робиться серйозним. Кидає на всіх чудним поглядом.

Андрій Карпович (до Наталі Павлівни). Заспокоїла? Хе-хе-хе!

Наталя Павлівна. Ого! Моментально. Сказала таке словечко, що як по щучому велінню. Треба ще й Сані сказати. (Іде за Санею).

Андрій Карпович (до Карпа Федоровича). Чарівниця! Одне слово, татуню, чарівниця у нас, та й годі!

Карпо Федорович (з побожністю). Одне слово, чарівниця.

Іван Стратонович (до Тося). Солодке, мабуть, слово! Га?

Тось (з чудною посмішкою). Солодке, хіміко. Солодше всіх ваших кислот.

Іван Стратонович. Он як!

Андрій Карпович (підморгує до Івана Стратоновича). Може, й ми коли-небудь узнаємо, що за слово?

Тось (все так же чудно посміхаючись). Може, й узнаєте.

Андрій Карпович. Чудесно! Чудесно!

Іван Стратонович (ходячи по хаті, з підозрінням подивляючись на Тося). Побачимо... Побачимо.

Тось. Побачите й почуєте.

Іван Стратонович зупиняється й уважно дивиться йому в обличчя.

Тось. Що? Зараз хочете побачить? Рано. Іван Стратонович. Рано?

Тось. Рано.

Іван Стратонович. Так Наталя Павлівна сказала? Тось. Так я вам кажу.

Іван Стратонович зривається й знов ходить, трохи швидше.

Андрій Карпович. Що? Не піддається? Тайну свято береже? Та ви вже, Тосью, не мучте Івана Стратоновича, бачите, як потемнів. Може, він якраз і сам на ту лінію хоче стать. Ха-ха-ха!

Іван Стратонович (зупинившись, різко до Андрія Карповича). Ви вгадали, Андрію Карповичу!

Андрій Карпович. Ха-ха-ха!

Входять Наталя Павлівна й Саня.

Андрій Карпович. Тасю! Ради бога, скажи й Івану Стратоновичу яке-небудь солодке слово, а то тут мало до дуелі вже не доходить між цими лицарями. Заздрить!

Наталя Павлівна. Та не може бути! А Досі ще нема.

Андрій Карпович. Ха-ха-ха! (З захватом до Карпа Федоровича). Ну й чарівниця ж! Прямо тобі... Ха-ха-ха!

Саня (весело). Хоч би вже Дося швидше йшла, хай трішки на неї...

Наталя Павлівна (хитро). Іване Стратоновичу! На пару слів.

Іван Стратонович (понуро). Прошу дати мені спокій.

Андрій Карпович. Упирається! Ха-ха-ха! Упирається.

Наталя Павлівна (уважно подивившись на нього). Чекай, зараз і до тебе черга дійде. Іване Стратоновичу, я вам хочу сказати кілька слів по секрету! Чуєте?

Андрій Карпович. Та не впирайтеся, Іване Стратоновичу. Швидше йдіть, та хай до мене доходить черга.

Іван Стратонович підходить до Наталі Павлівни. Та шепоче йому щось на вухо. Він відповідає. Вона знов. Всі слідкують. Лице Івана Стратоновича прояснюється.

Андрій Карпович (аж підскакує). Заспокоїла! І цього заспокоїла.

Наталя Павлівна (з сміхом іде до себе в кімнату). Зараз тебе заспокою, чекай!

Андрій Карпович. Ну, це ж подумайте тільки. Заспокоїла! Ну? Саню, а тобі що сказала! Га?

Саня. Ай, одчепіться од мене. Нічого! Он на Івана Стратоновича нападайтеся, бачите, який ходить уже.

Андрій Карпович (лукаво). А Досі нема! Хм!

Наталя Павлівна (з мокрим рушником в руках, підходить до нього). Ну, а тепер твоя черга. Покажи свої очі... Так. (Кладе руку на голову). Заспокоїть треба. Тільки тобі ось що... Рушника ще можна не вживать. (Одклада). Сидіть тихо, добродію!

Андрій Карпович. Мамуню, їй-богу, я себе чудесно почуваю.

Наталя Павлівна. Навіть занадто чудесно. (Тре виски пальцями). А голова болить?

Андрій Карпович. Трішки. їй-богу, не дуже. Я спокійний.

Наталя Павлівна. Ну от, щоб зовсім був спокійний, посидь тихо. (Тре).

Андрій Карпович (до Івана Стратоновича). От що значить деспотизм! Колись і вам така біда буде.

Наталя Павлівна. Біда? Ах, ти ж! Так я тобі біда? От же тобі, от же тобі. (Тре).

Андрій Карпович. Ой, мам... мамуню! Годі!

Наталя Павлівна (покидаючи терти, раптом співає).

Якби тобі горенько та печаль, Якби тобі горенько та печаль, То б ти вийшов на вулицю та кричав...

Андрій Карпович моментально підхоплює, пристукує ногою, підморгує всім, щоб підтягували.

Наталя Павлівна. Ех, жаль, вина немає! Хочу повної радості. З вином, з муками, з брудом, з брехнею! Ха-ха-ха! Правда, Іване Стратоновичу? Де ж взяти чистої радості? Єрунда! Давайте співать, Адю!

Андрій Карпович. Єсть, ваше благородіє.

Наталя Павлівна. Тосю, Саню! Що ви, справді? Хіба вам не весело? Що, справді, як мокрі миші сидять. А ще молодь називається. Співать, грать. (Голосно, жагуче).

Пиймо, панове, пиймо, молодці, Пиймо, ще поки нам п'ється. Поки недоля нас не спіткала, Поки ще лихо сміється!

Всі заражаються її настроєм, кожний відповідно своїм переживанням. Рухи робляться нервові, одчайнні, веселі, навіть Іван Стратонович оживає й співає разом зі всіма, часом тільки з злісно-насмішкуватою посмішкою, поглядаючи на Андрія Карповича й Тосю. Наталя Павлівна підбігає до піаніно, сідає й акомпанує. Входить Пульхера з пляшками.

Всі кричать "ура!", підбігають до неї, видирають пляшки, регочуть, кричать.

Тось. Давайте, Пульхеро, сюди. Давайте! Вони не вміють.

Саня. Тосеві! Тосеві!

Пульхера. Христос з вами! Та дайте дихнуть! А диви на них! А матінко! Та беріть, беріть!

Іван Стратонович. Сюди, сюди!

Наталя Павлівна (що теж підбігає). Адю! Штопор давай! Саню, шклянки, чарки. З буфета, швидко!

Тось. Ніяких штопорів. Шампанське з штопором? Ха! Пустіть! Не мішайте. Чарки давайте. Швидко! (Починає одтикати).

Іван Стратонович хапає другу пляшку.

Тось. Іване Стратоновичу, не чіпайте. Ви не вмієте. Іван Стратонович. Подумаєш! Глядіть, щоб ви вміли.

Наталя Павлівна. "Не сваріться, чортові сороки, начальство велить". Адю! Я хочу тебе поцілувати! Татуню! А татуня забули! Таточку, ідіть до гурту.

Карпо Федорович (з тихою щасливою посмішкою слідкує за всіма). Та куди вже мені старому. Я хоч подивлюсь на вас.

Наталя Павлівна. Ні-ні! (Підбігає, веде його до столу). Сьогодні треба всім укупі бути. Ах, Досі немає. Панове, як же без нашої тихої Досі?

Саня. Почекаємо!

Тось. Панове! Чекають уже пізно. Бережіться. Чарки підставляйте! (Затичка з тріском вилітає). Чарки, чарки!

Всі підставляють чарки.

Наталя Павлівна. Татуню, давайте свою чарку! Адю, ти маєш?

Тось. Не штовхайтесь! Помалу.

Іван Стратонович. Антон Михайлович на своєму місці.

Наталя Павлівна. Прошу без сварок, дотепів і тому подібного. Мир і радість мусить бути. Правда, тату?

Карпо Федорович. Правда, доню. Ох, правда... Та яке шипуче...

Наталя Павлівна. Стійте, тату, не пийте, я хочу наперед сказати слово. Прошу слова! Прошу слова! Андрій Карпович. Просимо, просимо. Тось (піднімаючи чарку). Слухаєм.

Наталя Павлівна. Ах, Досі немає! Ну, нічого. Панове, вип'ємо за те, що дає радість. Андрій Карпович. Ур-ра!

Наталя Павлівна. Чекайте! За все, що дає радість, що б воно не було! Що б воно не було: брехня, правда, любов, ненависть, хвороба, навіть... навіть смерть! Добре?

Всі нерішуче дивляться на неї.

Наталя Павлівна. Ну? За все, що дає радість! Не хочете?

Андрій Карпович. Мамуню! Радість — річ чудесна, але брехня, хвороба, смерть...

Наталя Павлівна. А коли вони дають радість? Радість, чуєш? Велику, довгу...

Тось. За радість — ура, а за брехню... геть!

Наталя Павлівна. Ха-ха-ха! Ах, ви ж... Страуси мої! Страуси!

Іван Стратонович. Ур-ра за все, що дає радість! Наталя Павлівна. Браво, Іване Стратоновичу! Я п'ю з вами!

Андрій Карпович. Е, чорт його бери, подумаєш! І я ур-ра! Ур-ра за все, що дає радість! Наталя Павлівна. Молодця, Адю! Тось. Саню! Тільки за радість і правду! Саня (нерішуче). Я не знаю.

Андрій Карпович. Пий за все! От подумаєш. Головне пий, а за що — потім розбереш. За радість пий, яка зараз є. От і все.

Наталя Павлівна. А ви, татуню, за що? Га?

Карпо Федорович. Щоб було добре.

Наталя Павлівна. Значить, з нами. Ур-ра!

Тось. Ні, з нами.

Наталя Павлівна. Нічого подібного, вони занадто молоді, щоб пити з вами. Правда, тату?

Карпо Федорович. Правда, доню.

Наталя Павлівна (радісно). А що? Ага! Урра! Тосью, давай другу пляшку. Тепер вип'ємо за спочинок, ти хий, мирний спочинок. Правда, тату? Тихий, тихий, щоб... Ех! Ну, все одно. Лий, Тосью!

Карпо Федорович. А смачне, нехай йому...

Андрій Карпович. Смачне, тату? Та й гроші смачні. Десять рублів одна ця пляшечка!

Карпо Федорович (злякано). Та бійся бога!

Саня (смішливо). Ха-ха-ха!

Карпо Федорович. Та хай воно йому скисне... Десять рублів? (Дивиться на свою шклянку). Та за десять рублів я б ціле село упоїв так, що дороги б додому не знайшли... А нехай тобі... Шампанське зветься?

Андрій Карпович. Шампанське, тату.

Тось. Бережіться! Підставляйте чарки!

Наталя Павлівна застигло, задумано стоїть з чаркою в руці.

Тось. Наталю, що ж ти, чарку давай!

Наталя Павлівна (стріпнувшись). Ах, чарку? На!

Андрій Карпович. Задумалась?

Наталя Павлівна. А Досі все нема. Треба, щоб сьогодні всі були. Завжди скривджена. Навіть тут.

Саня (вибігає на балкон, дивиться). Нема.

Тось. Нічого, колись іншим разом і вона вип'є. (Дивиться на Івана Стратоновича).

Андрій Карпович. Ха-ха-ха! Іване Стратоновичу, чого ж Тось на вас дивиться?

Іван Стратонович (з насмішкою дивиться на То-ся). Треба ж і йому щось сказати.

Саня. Ой, як їм не докучить гризтись от так щодня!

Тось. Кого люблю, того й б'ю, Саню.

Іван Стратонович. От іменно.

Наталя Павлівна. Ви знов? Краще пийте. Тепер, панове, знаєте що? Давайте всі сядемо.

Андрій Карпович. Так. Та що буде?

Наталя Павлівна. Це значить, щоб у цій хаті все добре сідало.

Іван Стратонович. А як буде добре стоять, то не годиться?

Наталя Павлівна закриває очі рукою, мовчить.

Андрій Карпович (тривожно). Тасю! Тобі погано?

Наталя Павлівна (глибоко зітхаючи). Голова трішки закружилась.

Карпо Федорович. Вино в голову вдарило.

Наталя Павлівна. Еге ж... Ну, все одно, панове, будемо стоять. Тільки давайте заспіваємо щось поважне, урочисте, тихе... Мені хочеться чогось такого поважного.

Іван Стратонович. "Як умру..."

Наталя Павлівна (здрігнувшись). Ой, ні! Не хочу!

Карпо Федорович. Ну, так "Ой сів пугач" 2.

Співають.

Наталя Павлівна (знов затуляє очі рукою. Раптом зриває її, блискає очима й голосно, дзвенячим голосом кричить). Ой, панове, я впилась! Я впилася. Ха-ха-ха! А Досі все немає... Панове! Я хочу вас всіх розцілувати. Всіх, всіх! Я впилася і хочу всіх розцілувати. Татуню, вас першого: ви — мій тато, і я вас першого розцілую, розцілую.

(Жагуче цілує). Татуню мій, татуню. Прошу не сміятись з п'яної! П'яний, як малий. Правда, тату? (До Андрія Карповича). Тепер тебе, Адю... Ти не сердишся на свою жіночку, що вона випилася, ні?

Андрій Карпович. Ха-ха-ха! Я сам п'яний! (Здивовано), їй-богу, панове, п'яний! Це знаменито. Цілуй мене, жіночко, цілуй. Ми всі з радості п'яні. (Цілюються).

Наталя Павлівна. Саню! Тебе цілую за правду. Хай живе правда і Саня з нею! (Цілує. До Тося). І тебе, вогнику, за правду! Ти вогник... (До Івана Стратоновича). І хмару нашу, і хмару. (Цілує). Це ще не доказ. Доказ потім... Ха-ха-ха! Ой, п'яна... А Досі немає. Ще Пульхеру, піду Пуль-херу цілувать. (Кличе в двері). Пульхеро! Пульхеро... Ідіть сюди, я вас хочу поцілувать. (Сміються). Прошу не сміятись.

Входить Пульхера.

Наталя Павлівна. Пульхеро, ви також повинні випить за нашу радість. І я вас поцілую. Тосю, дай Пульхері шампанського.

Тось. З великою охотою. (Підносить).

Пульхера. А воно, може, таке кріпке, що уп'юся.

Тось. Ні, од нього тільки співають.

П у л ь х е р а. Е, як так, то хай же і я заспіваю. Ну, давайте... Хай же бог посла щастя, здоров'я і мноїї літа дому цьому.

Наталя Павлівна (серйозно). Хай, Пульхеро!

Пульхера (теж серйозно). Хай цвіте, як весна, а родить, як земля. Щоб наша доля була, як з криниці вода. Пошли, боже! (П'є).

Наталя Павлівна. Пошли, боже!

Пульхера. Ой, та й чудна ж яка... А добра, щоб її побільше. (Вертає чарку).

Наталя Павлівна. А тепер я вас поцілую, та й давайте обідать. (Цілує).

Пульхера. То давать обідать?

Наталя Павлівна. Ах, Досі ще немає. Ну що вона там так засиділась? Почекаймо ще трохи, Пульхеро. Ох, упилась я, панове, аж голова крутиться. (Сідає й схиляє голову на руку).

Андрій Карпович. Мамуню, може б, ти трошки полежала?

Наталя Павлівна мовчить.

Андрій Карпович. Чуєш, мамусю?.. Полеж трошки, це вино вдарило з непривички в голову. (До всіх). От мені й самому ніби закрутило... А вам, тату?

Карпо Федорович махає з посмішкою рукою. Саня й Тось одійшли до балкона.

Іван Стратонович хмуро слідкує за Наталею Павлівною.

Наталя Павлівна (встаючи, помалу, чудно обводить всіх очима, зупиняється на Тосеві й Сані, посміхається і рівним, тихим голосом говорить). Ні, піду, мабуть, прийму лавро-вишневих капель: може, трохи заспокоять. Дуже в голову вдарило.

Андрій Карпович. Прийми, мамуню, прийми. Ти страшенно бліда, й очі так блищать,, що аж моторошно. (До батька). З непривички.

Карпо Федорович. Атож...

Наталя Павлівна (підморгує з блідою посмішкою на Тося й Саню). А тим якраз

навпаки.

А н дрій Карпович. Ха-ха-ха! Е, тим якраз навпаки... А вам як, Іване Стратоновичу? Іван Стратонович (хмуро). "Чудесно, знаменито".

Андрій Карпович (добродушно грозиться). Ну-ну! Вже перекривляєте...

Наталя Павлівна (схопившись за серце). Ні, треба прийнять. (Твердо й рівно йде в свою кімнату. По дорозі бере мокрий рушник).

Андрій Карпович. Прийми, мамуню, прийми. Ну, й справді, ця Дося як піде, так наче по смерть. Я уже обідав би, їй-богу. Саню, там не видно Досі?

Карпо Федорович. Та не перебивай їм.

Андрій Карпович. Нічого.

Саня. Досі? Ні, не видно.

Андрій Карпович (лукаво). Пішли б ви, може, пошукали її, Іване Стратоновичу?

Іван Стратонович мовчки, важким зневажливим поглядом дивиться на нього.

Карпо Федорович. Сама прийде, не заблудиться. Андрій Карпович. Чого ви на мене так дивитесь?

З кімнати Наталі Павлівни раптом чується страшний крик.

Андрій Карпович (схоплюючись злякано). Що таке?!

Всі кидаються до дверей її кімнати.

Наталя Павлівна (вбігаючи бліда, кидаючись до Андрія з мокрим рушником в руці). Адю!.. Нічого... Не лякайся. На на голову.

Андрій Карпович. Та що таке?! Чого ти кричала?

Наталя Павлівна (хитаючись). Саню! На... На голову йому... Швидше... Швидше...

Саня (хапає рушник, кладе на голову Андрію Карповичу). Ой боже!.. Андрійку! Андрійку. (Сама дивиться на Наталю Павлівну).

Андрій Карпович (одбиваючись). Одчепись! (До Наталі Павлівни). Та що з тобою? Що сталося?!

Наталя Павлівна. Саню!! Держи... Нічого... Я... Я помилилась... Я замість капель... Випила... ціаністого калію... Саню... Голову його...

Андрій Карпович помалу весь опадає й падає додолу.

Тось (до Наталі Павлівни). Тасю! Боже!

Іван Стратонович (кидаючись до Наталі Павлівни, люто до Тося). За лікарем!! Швидше!!

Наталя Павлівна. Тосю!.. Пам'ятай слово... (Страшно мучиться, але ледве стогне).

Тось хапається за голову й біжить з хати.

Наталя Павлівна (тихо до Івана Стратоновича). Це... доказ... Тепер віриш? Бережи їх. Ох! (Витягується й помирає).

Андрій Карпович сидить долі з тупо, безглуздо витріщеними очима.

С а н я (з жахом давить йому голову рушником і шепоче). Боже мій!.. Боже мій!..

Карпо Федорович застиг на одному місці. Хутко вбігає Дося. Бачить все і кам'яніє.

Завіса